

Олександр Бандровський
Віталій Власов
Оксана Данилевська

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Навчальний посібник для 6 класу

Частина 2

Учня/учениці _____
(клас)

(навчальний заклад)

(ім'я та прізвище)

*Відповідає модельній навчальній програмі «Історія України.
Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти
(авт.: Піскарьова І. О., Бурлака О. В., Майорський В. В.,
Мелещенко Т. В., Щупак І. Я.)*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

Рефлексія

Оцініть себе

Домашнє завдання

Записуємо

Розділ 3. Давня Греція та її сусіди

§ 15. Наукові дослідження давньогрецької цивілізації

Поняття уроку

античність, Давня Греція, Гомер, «Іліада», «Одіссея», Генріх Шліман

- Кому завдячуємо відкриттям давньогрецької цивілізації?
- Як історикам та археологам прислужилися поеми давньогрецького поета Гомера «Іліада» та «Одіссея»?
- На які періоди поділяють історію Давньої Греції?

1. Міркуємо

Роздивіться ілюстрації. Порівняйте рештки давніх споруд, що збереглися до нашого часу, та їхні реконструкції. На підставі чого можна зробити висновок, що люди, які збудували ці споруди, досягли рівня цивілізації? Що спільного мають зображені руїни зі спорудами цивілізацій Стародавнього Сходу? До пам'яток якої цивілізації вони подібні? З мешканцями яких держав, про які довідалися з попереднього розділу, могли контактувати будівничі Трої?

Руїни давньогрецького міста Трої на північно-західному узбережжі півострова Мала Азія (нині територія Туреччини). Сучасна світлина

Художня реконструкція давньої Трої

На підставі поданих ілюстрацій та уривку зі славетної давньогрецької поеми складіть кілька речень про те, яким уявляєте легендарне місто Трою. Імена яких героїв давньогрецьких міфів вам відомі з уроків зарубіжної літератури? (За потреби скористайтеся додатковою літературою або інтернетом.) Чому давні міфи є цінним джерелом для істориків?

Зразу ж Калхас боговіщий озвався тоді і промовив:
«Що ж це немов онімили ви, довговолосі ахеї?
Нині знамення нам Зевс показав, промислитель великий,
Пізнє, із здійсненням пізнім, та слава його не загине.
Так же, як цей і діток горобиних поїв, і їх матір,
Восьмеро й матір дев'яту, що тих породила дитяток,
Стільки ж під Троєю років ми будемо тут воювати,
А на десятім зруйнуємо широковуличне місто».
Так говорив він тоді, і все це збувається нині.
Тож залишаймося тут, в наголінниках мідних, ахеї,
Поки аж візьмем-таки Пріамове місто велике.

2. Читаємо

Виконайте завдання до тексту.

Подані на початку параграфа зображення та уривок з давньої поеми пов'язані ще з одним цивілізаційним осередком стародавнього світу – з Давньою Грецією. Цю давню державу вважають колискою європейської цивілізації. До території поширення грецької цивілізації належали південна частина Балканського півострова, острови Егейського та Іонічного морів й узбережжя півострова Мала Азія. Проте найдавнішим вогнищем давньогрецької цивілізації був острів Крит. Саме тут від 2000 до 1600 р. до н. е. існувала найдавніша держава в Європі. Поруч, на материковій Греції, у XVII ст. виникла цивілізація з центром у Мікенах, яка проіснувала близько п'яти століть. Центрами обох цивілізацій були царські палаці, тому їх ще називають *палацовими*.

Від XI ст. до н. е. починається новий етап розвитку грецької державності. Спершу тривав *гомерівський період* (XI–IX ст. до н. е.), за якого панували родові відносини. VIII–VI ст. до н. е. називають *архаїчним періодом*, коли зароджується грецька державність у формі поліса, відбувається колонізація, заміна родової аристократії торговельно-ремісничою знаттю. V–IV ст. до н. е. – *класичний період* – розквіт давньогрецьких полісів, їхнього господарства, час найбільших культурних досягнень греків. Останній період історії Давньої Греції пов'язаний із походом Александра Македонського і створенням держав на руїнах його імперії. Це – *доба еллінізму* (30-ті роки IV ст. до н. е. – 30 р. до н. е.).

Давньогрецьку цивілізацію разом з давньоримською називають *античними*. Слово «античний» походить від латинського слова «давній». Антична цивілізація є фундаментом сучасної європейської цивілізації. Саме в добу античності з'явилися демократія й право приватної власності, сформувалася ідея поваги до особистості, були закладені основи культури, заснованої на ініціативі вільної творчої людини, незалежної від держави, – тобто ті цінності, які й нині є основними для демократичного суспільства.

Скориставшись текстом, заповніть таблицю.

Періодизація історії Давньої Греції

Період	Хронологічні межі	Загальна характеристика
Крито-мікенський		
Гомерівський		
Архаїчний		
Класичний		
Доба еллінізму		

3. Читаємо

Виконайте завдання до тексту.

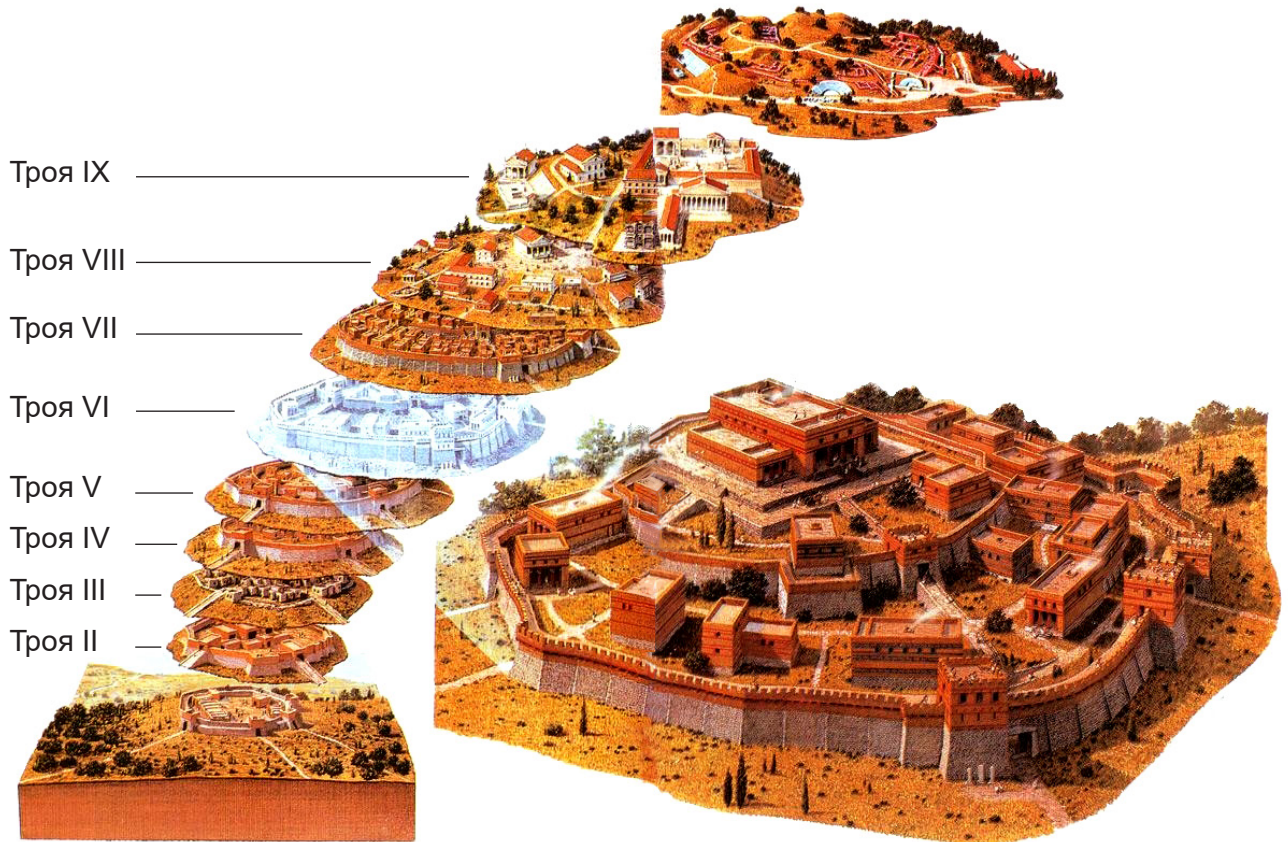
Одного весняного дня 1873 р. весь світ облетіла звістка: «Відкрито легендарну Трою і знайдено скарби Пріама!». Це неймовірне відкриття здійснив німецький підприємець і археолог Генріх Шліман. Захопившись історією, а надто минулим Давньої Греції, він поставив собі за мету докопатися до її підвалин, до того найважливішого для людства моменту, коли «усе починалося». Готуючись до подорожі, Шліман вивчав давньогрецькі міфи, насамперед поеми легендарного давньогрецького поета-оповідача Гомера «Іліаду» та «Одіссею», і вирішив довести, що все, що написав автор, – правда.

Щоб здійснити свою мрію, Шліману довелося заробити грошей, які згодом він зміг витратити на роботи у Трої, Мікенах та інших містах Давньої Греції. У 1871 р. він здобув дозвіл на археологічні дослідження. За два роки йому пощастило розкопати під пагорбом Гіссарлик на північно-західному узбережжі Малої Азії рештки давнього міста Трої. Під час розкопок було знайдено неймовірні скарби, які Шліман з поспіхом назвав залишками скарбниці останнього троянського царя Пріама.

Щоправда, згодом виявилось, що під час розкопок справжню Трою він прогавив. Та ще й понищив її, докопуючись до найглибших шарів і шукаючи скарби. Річ у тім, що Шліман докопав до другого археологічного шару, натомість місто, яке він уважав гомерівською Троєю, було сьомим. Попередні шість міст побудували інші люди, які жили там принаймні за тисячу років до Троянської війни, яка тривала в 1240–1230 рр. до н. е. Та й золото Пріама, як виявилось, належало до зовсім іншої історичної епохи: воно було набагато давнішим.

Хай там що, а відкриття Шлімана дали підстави для висновку, що історія Греції значно давніша за гомерівський період, який вважали її початком. Ще за життя Шліман подарував Берлінському музею давньої історії понад вісім тисяч знахідок з дорогоцінних металів і слонової кістки. А пам'ятки крито-мікенської цивілізації, знайдені пізніше, передав грекам.

Наукове підтвердження висновків Шлімана стало можливим після відкриття мінойської цивілізації. Англійський археолог Артур Еванс тривалий час цікавився островом Крит, а на початку 1900 р. отримав можливість проводити там дослідження. Еванс викупив пагорб поблизу поселення Кнос, під яким, як він вважав, лежали руїни стародавнього міста. Найнявши 32 землекопи, він почав тут розкопки і вже за кілька годин роботи натрапив на перші сліди грандіозної споруди,

▲ Реконструкція поселень на пагорбі Гіссарлик. Оспіване Гомером місто – Троя VII

яку назвав «палацом Міноса». За кілька місяців було розкопано грандіозний архітектурний комплекс. На площі в 500 тис. м² археологи відкрили палаци, вілли, кам'яні будинки, а також багато інших будівель. Знайшли також численні пам'ятки культури, мистецтва і побуту й легендарний Лабіринт Мінотавра.

Відкриття нової, досі невідомої давньої цивілізації, яку Еванс назвав *міннійською*, принесло йому гучну славу. Археолога обрали членом Королівського наукового товариства, він отримав наукові ступені в декількох провідних університетах.

І нарешті, третім ученим, який долучився до відкриття ранньої історії європейської цивілізації, став Майкл Вентріс. Будучи юнаком, він відвідав виставку критської археології, яку 1936 р. в Лондоні організував Артур Еванс. Під час екскурсії вчений розповів відвідувачам, що в результаті розкопок у Греції та на Криті були знайдені таблички з написами невідомою мовою. Всі спроби дешифрувати ці таблички були марними. Захопившись цією розповіддю, Майкл Вентріс присвятив їй життя. До праці вченого згодом долучився Джон Чедвік, який відновив фонетику давньогрецької мови. Відтак історія Давньої Греції почала промовляти до нас мовою історичних документів.

Як і інші народи, давні греки оповідали про себе спершу в міфах та легендах, що жили в усній формі. Їх переказували, точніше переспівували, поклавши на музику, мандрівні співці, яких у Греції називали *рапсодами*. Від давніх часів збереглася пам'ять про сліпого співця Гомера. Він жив у VIII ст. до н. е. Гомерові належить слава першого поета Греції. Він створив дві епічні поеми – «Іліаду» та «Одіссею». Поеми є не лише високохудожніми літературними творами, а й надзвичайно цінними історичними джерелами.

В основу «Іліади» покладено Троянський цикл міфів. Назва цієї поеми походить від грецької назви міста Трої – Іліон. «Іліада» розповідає тільки про п'ятдесят один день з 10-річної облоги Трої військом ахейців. Головним героєм поеми є Ахілл – син богині Фетіди та царя Фтії, що у Фессалії, Пелея. В «Одіссеї» події розгортаються після Троянської війни. Трою вже зруйновано, грецьке військо повернулося додому. Лише Одиссей ніяк не може потрапити на батьківщину. Причина, яка перешкоджає героєві дістатися дому, проста – він образив Посейдона, бога морів, і той постійно збиває його зі шляху. У деякі пригоди Одиссей потрапляє через свою допитливість, але врешті-решт він досягає мети й повертається на рідний острів Ітаку.

Розповіді з «Іліади» та «Одіссеї» спонукали дослідників шукати підтвердження описаних подій в археологічних пам'ятках. Що ж до тексту давніх поем, то завдяки вивченню науковцями різних галузей він слугує підставою для відтворення особливостей давньогрецької цивілізації у всій повноті.

Сформулюйте за текстом запитання для обговорення в загальному колі, які починаються словами *Хто? Що? Де? Коли? Чим? Як? Чому?*

Запишіть речення про дослідників, узагальнивши їхній внесок у справу відкриття давньогрецької цивілізації.

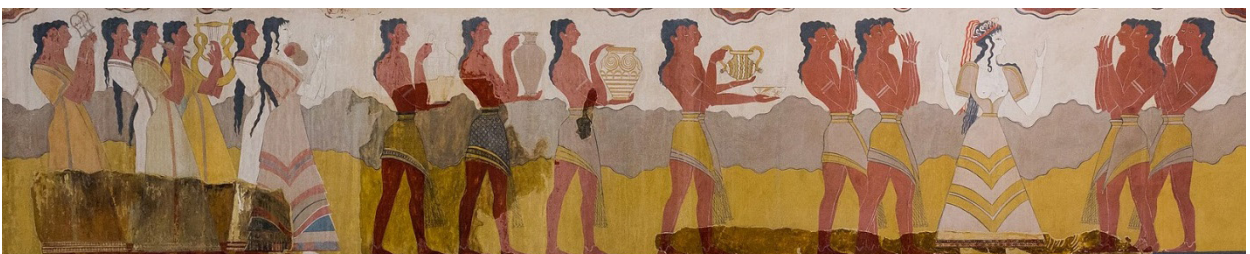
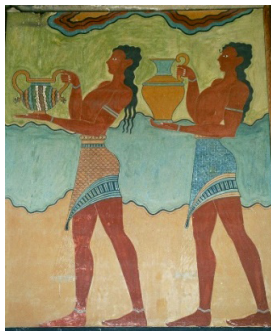
Генріх Шліман

Артур Еванс

Майкл Вентріс та Джон Чедвік

4. Досліджуємо

Роздивіться репродукції фресок Кносського палацу та дайте відповіді на запитання. 1. Чим відрізняється зображення людей на пам'ятках з Криту від тих, які належать до спадщини цивілізацій Стародавнього Сходу? 2. Поділіться припущеннями, чим зумовлені ці відмінності. 3. Зробіть висновки про буденне життя, культуру та вміння критян на підставі пам'яток, відповівши на запитання: як одягалися мешканці Криту? Які відмінності у вбранні привертають увагу? Чи носили головні убори та прикраси? Про що це свідчить? Чи володіли критські художники мистецтвом відтворення руху?

Узагальніть роботу з пам'ятками, завершивши речення.

Відкриття давньогрецької цивілізації важливе тим, що

5. Обговорюємо

Прочитайте замітку. Чи може слугувати вона підтвердженням думки, що давньогрецьку цивілізацію слушно вважають колискою сучасної європейської цивілізації? Чому українська поетеса Леся Українка зверталася у своїй творчості до сюжетів давньогрецької історії? Як ви думаєте, на основі чого Леся Українка малювала свою картину загибелі Трої? Які давньогрецькі міфи ви читали на уроках зарубіжної літератури? Чим ці міфи відрізняються від давньоєгипетських чи давньоіндійських?

Леся Українка з дитячих літ захоплювалася давньогрецькою міфологією. Добре знала українська поетеса і твори Гомера. У тринадцять років Леся Українка працювала над перекладом фрагментів «Іліади» разом із матір'ю, письменницею Оленою Пчілкою; самостійно переклала третю й початок четвертої пісні «Одіссеї». Драматичним подіям, унаслідок яких загинула Троя, Леся Українка присвятила поему «Кассандра». У ній авторка змалювала картину останніх днів величної держави з погляду однієї з дочок троянського царя, пророчиці Кассандри. Зі спогадів про письменницю знаємо, яке значення для Лесі Українки мала її власна художня версія Троянської війни: «Якось значно пізніше написання “Кассандри” <...> Леся прочитала в одній книзі по римській древності, що кожний поет в епоху Августа і пізніше вважав за свій обов'язок по-своєму виспівати кінець Трої...». Ось лише деякі деталі загибелі Трої з поеми Лесі Українки:

1. «Частина майдану коло Скайської брами, оточена муром. Праворуч, трохи в глибині, – храм, ліворуч – брама. Смеркає. Довгі тіні простягаються через майдан. Невеличкий гурток троянців посередині, межі брамою й храмом, радиться пошепки про щось».

2. «Огні погасли на руїнах Трої, і дим від Іліона в небі зник...».

3. «Я бачу тільки: Троя помирає...».

Одним з улюблених героїв давньогрецької міфології, до якого Леся Українка не раз зверталася у своїй творчості, був титан Прометей. Українську поетесу часто образно називають дочкою Прометея.

Чому сюжети давньогрецької історії надихають до творчості й сучасних митців по всьому світу?

Поділіться міркуваннями про важливість відкриття давньогрецької цивілізації, продовживши речення: *Знахідки Шлімана, Еванса та інших дослідників мали надзвичайне значення, оскільки...*

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/OVgjZnr> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Пригадайте сюжети давньогрецьких міфів, які читали. Намалюйте ілюстрацію до одного з них.

§ 16. Природа та населення Давньої Греції

Поняття уроку

античність, Давня Греція, Гомер, «Іліада», «Одіссея», демос

- У чому особливості природно-географічних умов Давньої Греції?
- Яким заняттям населення сприяла природа Греції?
- Які особливості формування давньогрецького суспільства?

1. Міркуємо

Роздивіться ілюстрації. Що роблять зображені на вазі греки? Про що, на вашу думку, вони можуть розмовляти? Розіграйте в парах уявний діалог.

Давньогрецька ваза
«Приліт першої ластівки».
Близько 510 р. до н. е.

Давньогрецька ваза із зображенням
збирання врожаю маслин.
Близько 520 р. до н. е.

Узагальніть обговорення, коротко відповівши на запитання.

Про які особливості життя давніх греків можна зробити висновок на підставі зображених побутових сцен?

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Витоки давньогрецької цивілізації сягають межі III–II тис. до н. е. Назви *Греція* та *греки* вживали римляни. Греки за давнини йменували себе за назвами племен

(данаїцями, ахейцями), згодом почали називати свою країну *Елладаю*, а себе – *еллінами*. Південна частина Балканського півострова, острови Егейського та Іонічного морів й узбережжя півострова Мала Азія – землі, які населяв цей народ.

Терени Давньої Греції, розташовані на півдні Балканського півострова, поділяються на три частини: Північну, Середню та Південну (півострів Пелопоннес). Це переважно гориста місцевість. Північна частина, відділена горами й гірським хребтом, поділяється на 2 області: Епір на заході та Фессалію на сході. Землями Фессалії протікає річка Пеней – найбільш повновода в Греції. Родючі ґрунти долини сприяли землеробству. Найвища гора Греції – Олімп (2917 м). Вона височить на північно-східному кордоні Греції.

Потрапити з Фессалії до Середньої Греції можна було лише через вузький Фермопільський прохід між горами та узбережжям Егейського моря. Середня Греція поділялася на 8 областей. Найрозвиненішими з них були Беотія та Аттика. Аттика вкрита горами й пагорбами. У ній переважають кам'яністі ґрунти й тільки зрідка трапляються родючі долини. Беотія має більш сприятливий для землеробства клімат.

У Південній Греції розташовані області зі сприятливими умовами для землеробства – Мессенія та Лаконія. В Егейському морі розкидано багато невеликих островів, які славилися садами й виноградниками: Лесбос, Хіос, Самос, Родос. На островах Делос, Наксос, Парос було відкрито поклади рідкісного мармуру. Є в Егейському морі й великі острови – Крит, Фасос, Евбея. Дуже давно греки заселили узбережжя Малої Азії. Найвідомішими містами тут були Мілет, Ефес, Пергам. Клімат у Греції м'який, з дуже спекотним літом і теплою дощовою зимою.

Коли почала формуватися давньогрецька цивілізація? Які держави Стародавнього Сходу існували в ті часи? Як давні греки називали себе та свої землі? З якими територіями пов'язане становлення Давньої Греції? На які три частини природа поділила Балканський півострів? У чому своєрідність природних умов кожної із частин?

Укладіть перелік з 12 назв, пов'язаних із давньогрецькою цивілізацією, з коротким поясненням до кожної.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. Досліджуємо

Роздивіться карту. Знайдіть на ній Балканський півострів, Егейське та Іонічне моря. У якій частині Європи розташовані ці географічні об'єкти? Покажіть історичні області Греції: Епір та Фессалію, Беотію та Аттику, Мессенію та Лаконію. Які острови Егейського моря належали до території поширення грецької цивілізації?

На підставі карти складіть речення з описом місця розташування Давньої Греції.

Як географічне положення Балканського півострова та островів Егейського моря сприяло зв'язкам давньогрецької цивілізації з державами Стародавнього Сходу? Які природно-географічні особливості відрізняли Грецію від країн Стародавнього Сходу? Як, на вашу думку, це могло вплинути на заняття її мешканців?

4. Обговорюємо

Обговоріть у загальному колі, чи маємо підстави вважати Балканський півострів та острови Егейського моря містком, який сполучав Європейський континент із державами Стародавнього Сходу. Чи можна з огляду на це твердити, що виникнення держави в Давній Греції стало закономірним етапом цивілізаційного поступу людства? Чому давніх греків називали морським народом?

Узагальніть обговорення двома реченнями.

5. Читаємо

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Гористий рельєф Греції мало придатний для землеробства. Проте природні умови спонукали ощадливо ставитися до землі, обробляти кожен її клаптик з винятковою старанністю. Грецькі угіддя не мали іригаційних споруд: каналів, гребель, дамб. Греки вирощували пшеницю, жито, оливки, виноград. Особливу роль у сільському господарстві відіграло маслинництво. Маслинову (оливкову) олію використовували і як харчовий продукт, і як лікарський засіб, і як горючу речовину для освітлювальних приладів тощо. Надра Греції багаті на поклади залізної руди, міді, срібла, високоякісної глини, мармуру. Наявність таких корисних копалин зумовила розвиток ремесла, тож греки могли обмінювати ремісничі вироби на продукти харчування.

Кам'янисті схили гір не надто багаті на рослинність: вони здебільшого вкриті травами, кущами та низькорослими деревами, тож придатні для пасовиськ. На рівнинах тримали велику рогату худобу, коней, мулів, овець, кіз і свиней. У північних та західних районах Балканської Греції, а також на більшій частині Пелопоннесу розпросторилися ліси з дуба, дикого горіха, кипариса, піхти та ялин. У лісових нетрях водилися кабани, ведмеді, вовки, косулі, навіть леви.

Балканська Греція з усіх боків оточена морем. У багатьох місцях узбережжя створює зручні бухти. Усе це сприяло розвитку судноплавства. Греки досконало знали море, а у VIII ст. до н. е. почали колонізувати інші райони Європи – Італію, Фракію, Причорномор'я. Давні греки багато подорожували, шукаючи незаселені землі, придатні для землеробства. Вони вивчили все узбережжя Середземного моря, дісталися через протоки Геллеспонт і Боспор Фракійський до Понту Евксинського (у перекладі «гостинне море»). Так греки називали Чорне море.

Про походження найдавніших жителів Балканського півострова майже нічого не відомо. Наприкінці III тис. до н. е. сюди прийшли племена ахейців, які підкорили місцеві племена й розселилися на всьому півострові. А в кінці II тис. до н. е. з'явилися нові переселенці – племена дорійців. Тепер уже ахейцям довелося розчинитися в середовищі нових племен або піти в гори на менш родючі землі. Унаслідок переселень на землях Еллади сформувалася грецька народність, що складалася із чотирьох великих племінних об'єднань: ахейців, іонійців, дорійців та еолійців.

У гомерівську добу скликалися народні збори. На них розв'язували найважливіші питання – наприклад, оголошення війни чи укладання миру. Дрібніші справи залагоджували старійшини. Вони, наприклад, визначали час переділу земельних ділянок. Здебільшого такі переділи відбувалися один раз на рік. У громаді кидали жереб, і кожна сім'я отримувала у своє розпорядження наділ. Але частина членів громади вже не мала змоги вести власне господарство на такому наділі. Найчастіше вони наймалися до заможних господарів або до родової знаті. Верхівка громади (старійшини, військові вожді) іноді називала себе *аристос* – «найкращі».

Зрозуміло, що влада верхівки посилювалася в період воєнних випробувань. Під час війни громада збирала народне ополчення, на чолі якого стояв вождь. Поступо-

во голос аристократів став вирішальним і на народних зборах. Простолюд, вільне населення, наділене громадянськими правами, називали *демос*, що в перекладі з грецької означає «народ».

Є в поемах Гомера згадка й про рабів. В аристократів могло бути до 50 рабів, і ставилися вони до них назагал непогано. Греки-дорійці вважали раба неповноправним членом своєї родини. Рабів не допускали до роботи на землі, тому їх використовували здебільшого в домашньому господарстві та як пастухів. Такий різновид неволі називається *домашнім рабством*. Отже, визначальною рисою суспільного розвитку Греції тих часів була поява двох груп населення, які мали різні інтереси, – аристократів і демосу.

Роздивіться зображення на давньогрецькому посуді. Доберіть до кожного короткий коментар з тексту.

Скориставшись текстом та зображеннями на давньогрецькому посуді, складіть розповідь про буденне життя давніх греків. Запишіть план цієї розповіді.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Поділіться міркуваннями про вплив географічного положення та природних умов на становлення давньогрецької цивілізації, продовживши речення: *Вплив географічного положення та природних умов на розвиток давньогрецької цивілізації позначився на...*

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/oVgI0b5> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Підготуйте у групах інсценізацію одного з уривків з поем «Іліада» та «Одіссея» (на вибір). Оберіть зі своєї групи коментатора, який на підставі інсценізованого уривка зробить висновок про особливості господарства давніх греків. Обміняйтеся враженнями про побачене й почуте в загальному колі.

З опису майстерні Гефеста з «Іліади»:

Міді незламної й олова досить він в полум'я кинув,
Цінного злата та срібла додавши. Ковадло велике
Він приладнав до підставки ковальської міцно, в правицю
Молот узяв величезний, тримаючи в лівій обценьки.

З опису зображеного на щиті Ахілла («Іліада»):

Далі лани змалював владареві. Достигле колосся
Скрізь по тих нивах женці гостролезими жали серпами.
Падали густо на землю колосся важкі оберемки.
Їх снопов'язи тоді перевеслами туго в'язали.
Ниву іще показав – соковиту ділянку родючу:
Тричі зорали її, орачі там ідуть за плугами,
В ярах тримають воли, у всі напрямки їх направляють.

Із «Одіссеї»:

...Великих старань ти доклав тут, і жодна рослина –
Ні виноград, ні оливка, ні груша, ні грядки городні,
Ані смоківниця – тут без твого не росте піклування.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

§ 17. Мінойська цивілізація

Поняття уроку

античність, Давня Греція,
Гомер, «Іліада», «Одіссея»,
мінойська цивілізація

- Де і коли виникла найдавніша цивілізація в Європі?
- На яких історичних джерелах ґрунтуються висновки вчених про мінойську цивілізацію?
- Які найвидатніші пам'ятки цієї цивілізації?

1. Міркуємо

Роздивіться настінний розпис із зображенням гри критян з биком. Від давніх часів зберігся міф про людинобика Мінотавра, який також свідчить про те, що мешканці Криту вшановували цю тварину. Поміркуйте, чим можна пояснити цей факт.

▲ Ігри з биком. Фреска з Кносського палацу. 1500 р. до н. е.

Доберіть 5–7 прикметників для опису пам'ятки. Узагальніть обговорення, дописавши речення за поданим початком.

У зображеній пам'ятці найбільше вражає те, як давні мешканці Криту

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Найдавніша цивілізація в Європі виникла на острові Крит. Як ви вже знаєте, критську цивілізацію називають *палацовою*, бо саме царські палаці уособлювали державу. Вони були не тільки резиденцією володарів, а й місцем здійснення релігійних культів. У критських палацах також розташовувалися продовольчі склади, майстерні гончарів та різьбярів. Згуртовані навколо палацу критяни навіть не будували захисних мурів, покладаючись на захист моря та флоту. Цивілізація Криту проіснувала приблизно 500 років (2000–1600 рр. до н. е.).

Держава на острові Крит досягла розквіту в XVII – першій половині XVI ст. до н. е. за часів правління царя Міноса. Саме тоді відбулося об'єднання палаців. Кносський палац став центром царства. Від імені цього володаря й походить назва критської цивілізації – *мінойська*.

Критська держава за часів правління Міноса панувала в східній частині Середземного моря, а інші народи платили їй данину. Головне місто острова – Кнос – було одним з найбільших міст Середземномор'я. Критські торговельні й військові кораблі були на той час найшвидшими та найміцнішими. Критяни продавали оливкову олію, вино, кераміку, вовну, а купували метали та знаряддя праці для розвитку ремісничого виробництва. Не тільки на Криті, але й в інших місцевостях археологи знаходять мідні злитки у формі розтягнутої бичачої шкіри вагою 29 кг. Це були гроші давніх мінойців.

Головним божеством критян була велика небесна володарка, богиня родючості, гір і лісів, мати всіх людей і тварин. Божество, яке уособлювало стихію, землетруси, шторми, зображували у вигляді бика або іноді людини з головою бика. На жаль, імен цих богів ми не знаємо, бо досі не розшифроване письмо критян. Правителю Криту належала і світська, і релігійна влада. Побачити критського царя могли тільки наближені до нього особи. Перед тим як потрапити до тронного залу, вони повинні були обов'язково помитися в спеціально відведених для цього приміщеннях.

Мінойська цивілізація зникла так само раптово, як і з'явилася. Близько 1600 р. до н. е. більшість поселень і палаців на Криті загинуло внаслідок грандіозного виверження вулкана на сусідньому (120 км) острові Фера (нині Санторіні). Загинув і флот – основа могутності критян. Скориставшись із цього, Крит захопили греки-ахейці.

Коли виникла та скільки проіснувала цивілізація на Криті? Чому цю цивілізацію називають мінойською? З якими державами Стародавнього Сходу держава на Криті має спільні риси, а від яких разуче відрізняється? (Поясніть, у чому вбачаєте подібність та відмінність.) Хто з правителів Стародавнього Сходу міг знати про її існування?

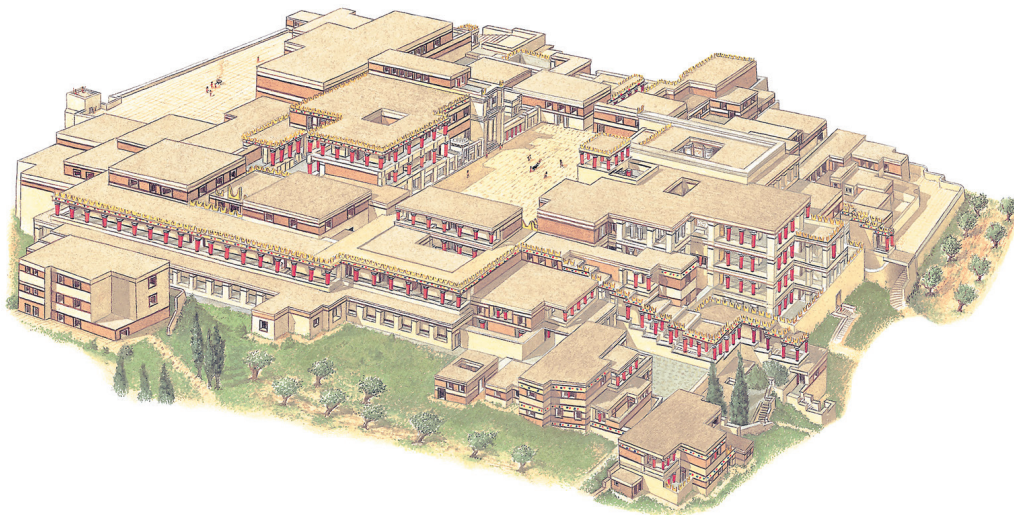
Обчисліть, на скільки століть пізніше за виникнення єгипетської держави відбувся розквіт крито-мінойської цивілізації.

2022 р.

н. е.

3. Досліджуємо

Роздивіться ілюстрації та прочитайте замітку. Дайте відповіді на три «Чому?»: 1. Чому критську цивілізацію характеризують як палацову? 2. Чому критяни не будували захисних мурів? 3. Чому палаці на Криті визначають як осередки духовного життя?

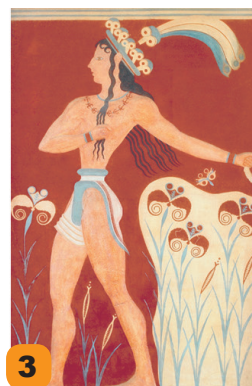
▲ Реконструкція Кносського палацу

1

2

3

▲ 1. «Парижанка». Фреска. Близько 1500 рр. до н. е.
2. Жінки, які дивляться виставу. 3. Цар-жрець

Велич та скарби Кносського палацу

Кносський палац мав понад 300 житлових, господарських і ритуальних приміщень. Ці приміщення, сполучені складною системою переходів, коридорів і сходів, не мали зовнішніх вікон й освітлювалися через спеціальні світлові шахти, нагадуючи лабіринт. Палац мав систему вентиляції, для житлових приміщень було споруджено водогін та каналізацію.

Тронні зали та житлові приміщення палацу були оздоблені живописом. В одній з кімнат зображено жінок, можливо жриць, з вишуканими зачісками та в розкішному вбранні, які беруть участь у релігійній церемонії чи спостерігають за якимось видовищем. Можливо, цим видовищем є сцени з іншого приміщення: спритні акробати (юнаки та дівчата) застрибують на спину бика. Унікальними є портретні зображення жителів Криту. Найвідоміше з них – «Парижанка»: так Артур Еванс

назвав портрет молодої, гарно вбраної критянки з темним волоссям. Відомим є розфарбований рельєф із зображенням смаглявого юнака з тонкою талією та широкими плечима, якого вважають царем-жерцем. На розписах чимало морських тварин та риб, екзотичних рослин.

На підставі обговорення витлумачте поняття «палацова цивілізація».

Палацова цивілізація – це

4. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту та виконайте завдання.

В одному з найулюбленіших міфів давніх греків ішлося про перемогу над чудовиськом Мінотавром у Лабіринті Кносського палацу царя Міноса. Цю перемогу здобув Тесеї – син бога Посейдона й названий син Егея, правителя Аттики.

Про подвиг Тесея міфи оповідають так: «Коли Тесеї прийшов до Афін, уся Аттика була в тяжкому смутку. Афіняни повинні були кожні дев'ять років посилати на Крит сімох юнаків і сімох дівчат. Там їх замикали у величезному палаці Лабіринті, де їх пожирав Мінотавр – жахлива потвора з тулубом людини й головою бика. Юний герой Тесеї вирушив з афінськими юнаками й дівчатами на Крит, щоб звільнити їх і покласти край жахливій данині. Проте звільнитися від сплати можна було, тільки вбивши Мінотавра. Афінських юнаків і дівчат відвели до Міноса. Могутній цар Криту одразу звернув увагу на прекрасного юнака-героя. Помітила його й дочка царя, Аріадна, а покровителька Тесея Афродіта викликала в серці Аріадни глибоку любов до юного сина Егея. Тож царівна вирішила допомогти Тесею. Таємно від батька вона дала відчайдушному афінянину гострий меч і клубок ниток. Коли всіх засуджених відвели до Лабіринту, Тесеї прив'язав біля входу кінець нитки клубка й пішов по заплутаних переходах; поволі розмотував він клубок, щоб знайти по нитці шлях назад. Убивши Мінотавра, Тесеї по нитці клубка вийшов з Лабіринту й вивів усіх афінських юнаків і дівчат. Біля виходу їх зустріла Аріадна; вона радісно вітала Тесея.

Корабель швидко летів додому під чорними вітрилами. Тесеї забув про свою обіцянку батькові поміняти чорні вітрила на білі, якщо він переможе Мінотавра. Ось уже вдалині з'явився берег Аттики. Цар Егей чекав на свого сина. Не відриваючи очей, вдивлявся він у морську далечінь. Та раптом замаяла чорна цятка; наближаючись до берега, вона росла. «Це корабель сина, – подумав Егей. – Ні, не сяють на сонці білі вітрила, вітрила – чорні. Отже, загинув Тесеї!». У розпачі Егей кинувся з високої скелі в море. Відтоді зветься море, у якому загинув Егей, Егейським».

Хто такий Тесеї і чому він був одним з найулюбленіших героїв у Давній Греції? Що допомогло Тесеєві перемогти Мінотавра? Як греки пояснювали назву Егейського моря? Які легендарні сюжети, пов'язані із царем Міносом, є, на вашу думку, вигадкою, а які – цілком вірогідні?

Складіть речення з крилатим висловом «нитка Аріадни», який витлумачують так: це спосіб, що допомагає розв'язати якесь важке питання, вийти зі скрутного становища.

5. Обговорюємо

Прочитайте уривок з міфу, у якому йдеться про один з подвигів Тесея дорогою до Афін. Поміркуйте, чому вислів «прокрустове ложе» означає мірку, під яку штучно підганяють факти та явища. На підставі міфів про Тесея зробіть висновок про чесноти, які шанували давні греки.

...Тесеї прийшов до розбійника Дамаста, якого зазвичай називали Прокрустом (витягачем). Розбійник цей вигадав особливо тяжкий і болісний спосіб катування для всіх, хто потрапляв до нього. Прокруст мав ложе, і на нього примушував він лягати тих, хто потрапляв йому до рук. Якщо ложе було надто довге, Прокруст витягав нещасного доти, доки ноги жертви не доторкалися до краю ложа. Якщо ж ложе було закоротке, то Прокруст обрубав нещасному ноги. Тесеї повалив Прокруста самого на ложе, але ложе, звичайно, було закоротким для велетня Прокруста...

Дайте письмові відповіді.

Про які подвиги міфічного героя Тесея дізналися?

Які крилаті вислови пов'язані з міфами про Тесея, що вони означають?

Поділіться враженнями про урок, відповівши на запитання: Що з матеріалів уроку вдалося найцікавішим? Про що хотіли б дізнатися докладніше?

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/LVgI73y> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Створіть комікс (мальовану історію) про один з подвигів Тесея. (Довідатися докладніше можна в книжці «Міфи Давньої Греції» (переказ Катерини Гловацької), яку знайдіть у шкільній бібліотеці або в інтернеті.)

§ 18. Ахейська Греція

Поняття уроку

античність, Давня Греція, ахейська Греція, Гомер, «Іліада», «Одіссея»

- Коли та як розквітла ахейська цивілізація?
- За якими джерелами історики досліджують ахейську цивілізацію?
- Які досягнення мали ахейські міста – центри грецьких царств?

1. Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію. Вважають, що бронзовий кинджал виготовив мінойський майстер. Ця зброя могла потрапити до Мікен разом з іншою здобиччю, яку ахейці захопили під час чергового нападу на Крит. Проте він міг бути зроблений і в самих Мікенах критським майстром, який знав про смаки нових володарів. Поміркуйте, про що свідчать подібні знахідки.

▲ Бронзовий кинджал, інкрустований золотом, зі сценами полювання на левів. Мікени

Узагальніть обговорення, дописавши речення за поданим початком.

Знахідки, подібні до зображеного бронзового кинжала, слугують історикам підставою для висновку про

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

За часів розквіту на Криті мінойської цивілізації в материковій Греції набирають сили племена ахейців. Саме з ними пов'язують нову грецьку цивілізацію, яку ще називають *мікенською* – від назви наймогутнішого з ахейських царств з центром у Мікенах. Мікени були торговельним і ремісничим центром Греції. Помітну роль у житті Греції з XVI–XV ст. до н. е., окрім Мікенського царства, відіграють держави з центрами в Пілосі, Тірінфі, Афінах та Фівах. Так само як і на Криті,

центрами влади й культури ахейської Греції були палаці. Проте ахейські палаці захищали міцні кам'яні мури. Особливо потужні стіни мав Тірінф. Їх було складено з величезних брил завтовшки 4,5 м, заввишки 7 м.

На відміну від критських, палаці ахейців мали планомірне розташування приміщень. Зразком такої споруди є палац у Пілосі. У центрі палацу розташовано розкішно оздоблену настінним розписом парадну залу з культовим вогнищем, до якої прилягали численні житлові та господарські приміщення. У коморах палацу знайдено кілька тисяч посудин для зберігання оливкової олії та інших продуктів. Пілоський палац, так само як і критський, мав ванні кімнати, водогін і каналізацію. Проте найцікавішою знахідкою є архів, що зберігав відомості про господарське життя палацу. Архів налічував близько тисячі глиняних табличок.

З архівних документів історики дізналися, як були організовані держави ахейської Греції. Державою керував цар, якому допомагав військовий командир. Уся земля належала царю або громадам. Більшість землі цар роздавав чиновникам. Це була своєрідна платня за службу. Службовці збирали з жителів сільських громад податки продуктами. Ні селяни, ні ремісники участі в управлінні державою не брали.

Про велич ахейських царів яскраво свідчать знахідки з їхніх гробниць. У цих похованнях було знайдено золоті маски, що відтворювали риси обличчя небіжчиків, багато золотих прикрас, золотий та срібний посуд, різноманітну зброю. Усе це свідчить про розквіт ахейської цивілізації, який припав на XV–XIII ст. до н. е.

У великій пошані в ахейців була військова справа. Про завойовницькі походи ахейців повідомляє чимало тогочасних джерел. Зокрема, хети, які населяли центральну та східну частину Малої Азії, вважали царство Ахіяву небезпечним західним сусідом, що не поступається військовою майстерністю Єгипту, Вавилонії та Ассирії.

Роздивіться карту на с. 9. У яких історичних областях Греції були розташовані найбільші міста ахейців? Чому ахейську цивілізацію історики визначають як палацову? До яких пам'яток Стародавнього Сходу подібні старожитності ахейців? Чим відрізняються?

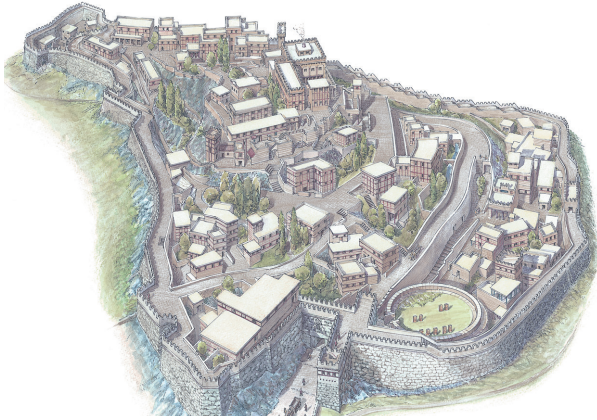
На підставі тексту складіть невелику розповідь про життя ахейців. Запишіть її у формі свідчень мандрівника з однієї з країн Стародавнього Сходу.

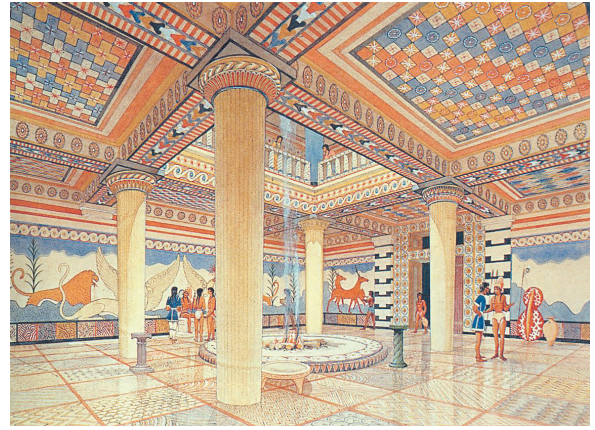
▲ Золота поховальна маска мікенського царя. XVI ст. до н. е.

3. Досліджуємо

Роздивіться ілюстрації, порівняйте їх з реконструкцією Кносського палацу на с. 15. Поміркуйте, що було причиною спорудження потужних захисних мурів навколо ахейських міст, на відміну від критських.

▲ Реконструкція Мікен.
1400–1200 рр. до н. е.

▲ Реконструкція великого залу
палацу в Пілосі. 1300–1200 рр. до н. е.

4. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Маючи неабияку військову міць, ахейці прагнули контролювати Егейське море. Погляди ахейських володарів дедалі частіше зверталися до узбережжя Малої Азії, до багатой на золото Лідії. У XIII ст. до н. е. з послабленням Хетського царства тиск на західні землі Малої Азії посилювався. Найвідомішою військовою експедицією ахейців є війна проти міста Трої. Похід очолював володар Мікен – Агамемнон. Збройне протистояння тривало в 1240–1230 рр. до н. е. Цар Трої Пріам уклав військовий союз із сусідами, проте врешті-решт зазнав поразки.

Після завершення війни ахейські царства, колишні союзники в Троянській війні, пересварилися між собою. Вони ніяк не могли поділити здобич, яку захопили після падіння Трої. Царства перестали підкорятися Мікенам. Послабленням ахейських держав скористалися дорійці. Вони захопили спочатку міста Центральної Греції, потім спалили Пілоський палац. Тірінф та Мікени, які дорійці не змогли здобути штурмом, було взято в облогу. Отже, наприкінці XII ст. до н. е. ахейська цивілізація впала під натиском дорійців.

Скільки років тому розпочалася Троянська війна? У чому історики вбачають її причини? За яких обставин занепадала ахейська цивілізація?

Укладіть порівняльну таблицю, присвячену мінойській та ахейській цивілізаціям. Зробіть висновок про подібність і відмінність між ними. (За потреби скористайтеся матеріалами попередніх параграфів.)

Мінойська цивілізація	Ахейська цивілізація
Час існування	

Територія	
Тип цивілізації (за визначенням істориків)	
Найвидатніші пам'ятки	
Господарство	
Особливості владарювання і суспільного життя	

5. Обговорюємо

Прочитайте уривок з міфу та замітку і дайте відповіді на запитання. 1. Як у міфі пояснено причину війни ахейців з троянцями? Чому події Троянської війни стали основою для міфотворчості? 2. Чому вислів «яблуко розбрату» вживають у значенні «предмет суперечок», «причина ворогування»? 3. Які крилаті вислови пов'язані з Троянським циклом міфів? 4. Чому в давньогрецьких міфах Мікени називають велезлотими та велелюдними? Чи можна вважати грецькі міфи історичним джерелом?

Текст 1.

...Ніхто не завважив, як під час гучного бенкету з нагоди весілля богині Фетіди та героя Пелея за деревами чорною тінню промайнула Еріда, лиха богиня чвар і розбрату. Нечутно наблизилась Еріда до божественних гостей і кинула на весільний стіл золоте яблуко із написом: «Найвродливішій». Три богині – Гера, Афіна Паллада та Афродіта – почали суперечку, бо кожна вважала, що саме вона – найвродливіша. Заспокоїти їх зміг тільки Зевс-громовержець: «Тобі доручаю, Гермесе, відпровадити мою дружину Геру та обох дочок – Афіну Палладу й Афродіту – аж за море на троянську землю. Там, на горі, багатій на чисті джерела, пасе череду юний Паріс. От хай Паріс і присудить золоте яблуко тій богині, котра, на його думку, найвродливіша».

Коли Гермес приніс Парісові те яблуко, юнак зникнув. Тоді почала кожна з богинь умовляти юнака віддати яблуко їй. Гера обіцяла йому владу над усією Азією, Афіна – воєнну славу й перемоги, а Афродіта обіцяла йому за дружину найвродливішу із смертних жінок, Єлену, дочку громовержця Зевса й Леди. Недовго думав Паріс; почувши обіцянку Афродіти, він віддав яблуко їй. Відтоді Паріс став улюбленцем Афродіти. А Гера й Афіна зненавиділи Паріса, зненавиділи вони й Трою і всіх троянців і надумали погубити місто й увесь народ... Щойно Єлена покинула з Парісом палац свого чоловіка, царя Спарти Менелая, вирушив він

додому. Страшенно розгнівався він, побачивши, що зрадила його Єлена і що викрадено його скарби. Цар рушив до свого брата Агамемнона, щоб порадитися з ним, як помститися Парісові за його підступ... Незабаром 1200 кораблів відпливли на війну з троянцями.

Текст 2

Десять років тривала Троянська війна. Тільки порада Одиссея змайструвати величезного дерев'яного коня, усередині якого сховалися воїни, дала змогу переламати перебіг подій. Удаючи, ніби зняли облогу Трої, ахейці почали відпливати на своїх кораблях. Проте коня було залишено в таборі. Троянці, побачивши спорожнілий табір, вельми зраділи й зажадали забрати коня в місто – як символ щасливого завершення війни. Жрець Лаокоон застерігав: «Бійтеся данайців (тобто греків), що приносять дари». Проте троянці не послухали жерця. Уночі ахейці на чолі з Одиссеєм вилізли з коня й відчинили міську браму для свого війська. Сьогодні вислів «дари данайців» означає *підступний крок, чийось хитрість, якої слід остерігатися*. Вислів «троянський кінь» означає *подарунок ворогові на його згубу; хитрі, підступні наміри*.

Дружина Одиссея Пенелопа 20 років чекала на свого чоловіка. Багаті й родовиті юнаки сваталися до неї. Пенелопа пообіцяла, що назве ім'я свого обранця тоді, коли витче покривало. Удень вона ткала, а вночі розпускала все, що зробила за день. Звідси вислів «праця Пенелопи» – *нескінченна робота*.

Який давньогрецький міф, пов'язаний із падінням Трої, переповідає Леся Українка в поданому уривку? Запишіть стисле пояснення вислову «троянський кінь». Про що свідчить той факт, що події давньогрецької історії живуть у крилатих висловах, уживаних у всіх європейських мовах? Складіть речення з крилатими висловами, про які довідалися.

«Батьки, брати й синове! рідна Троє!
Боги з Олімпу зглянулись на сльози,
на гекатомби, на благання наші, –
без зброї подолали ворогів.
Зевс еллінам поклав у серце звагу
по добрій волі залишити Трою.
Підіть за браму – зник ахайський табір,
лиш кінь один стоїть на таборищі, –
богам троянським в дар дали ахайці
того коня. Він з дерева, непришній
і некоштовний військовий дарунок,
та він дорожчий нам від срібла-злата,
від мarmору й каміння дорогого.
Дарунок згоди ліпший над здобуток,
що на війні ціною крові взято.
Ахайці відплили від нас по волі
своїй і всіх богів, а дар лишили
на знак пошани й згоди. Честь ахайцям!»

(Леся Українка, з поеми «Кассандра»)

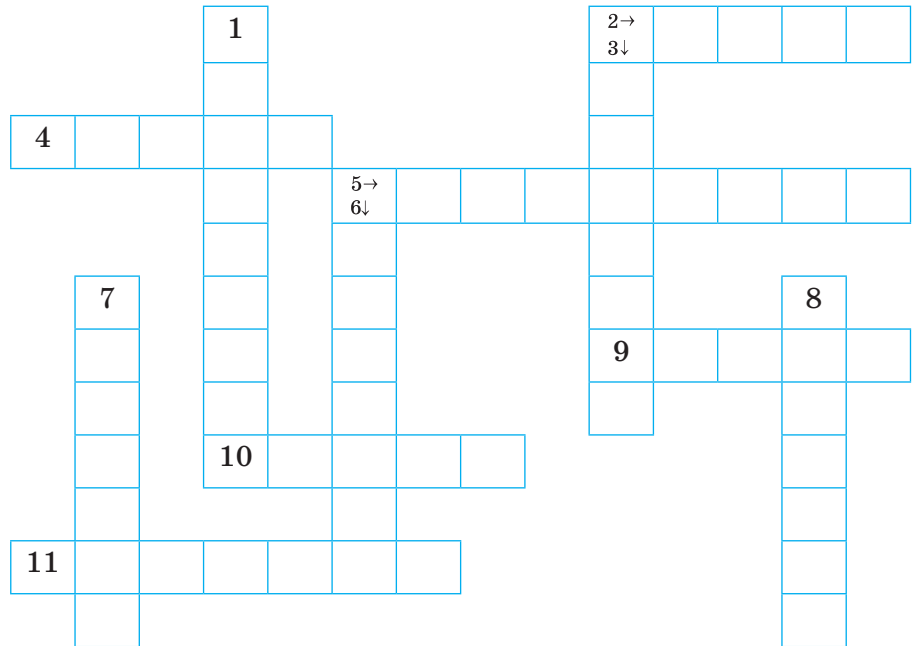
Поділіться враженнями про урок, вказавши, що справило на вас найбільше враження в розповіді про ахейську Грецію.

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/OVgzy2k> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Розгадайте кросворд.

1. Війна ахейців на чолі з володарем Мікен проти троянців.
2. Син троянського царя Пріама, який, згідно з міфами, розсудив, кому з богинь має належати яблуко з написом «Для найвродливішої».
3. Дружина Одиссея, яка двадцять років чекала на свого чоловіка, не маючи від нього жодної звістки.
4. Місто на північно-західному узбережжі Малої Азії, де на початку XII ст. до н. е. відбулася війна ахейців проти троянців.
5. Герой давньогрецьких міфів, володар Мікен, вождь ахейського війська у війні ахейців проти троянців.
6. Богиня, якій син троянського царя Пріама присудив яблуко і яка допомогла викрасти в спартанського царя його дружину, що спричинило війну.
7. Герой давньогрецького епосу, володар острова Ітака, один з головних героїв війни ахейців проти троянців.
8. Одне з основних давньогрецьких племен, яке наприкінці XII ст. до н. е. знищило ахейську цивілізацію.
9. Одне з найвідоміших міст ахейської палацової цивілізації.
10. Син царя Фессалії Пелея та морської богині Фетіди, якому провіщали безмежну славу й загибель у війні ахейців проти троянців.
11. Лакедемонський цар, молодший брат Агамемнона, чоловік Єлени, цар Спарти.

§ 19. Велика грецька колонізація

Поняття уроку

античність, Давня Греція,
Велика грецька колонізація,
античні міста-держави
Північного Причорномор'я,
еллінізм

- Коли та як відбувалася Велика грецька колонізація?
- Які грецькі міста-колонії виникли в Північному Причорномор'ї?
- Що називають еллінізмом?

1. Міркуємо

Роздивіться зображені пам'ятки. Чи подібні вони до тих, які бачили в попередніх параграфах, присвячених історії Давньої Греції? У чому ця подібність? З якими територіями пов'язані ці пам'ятки? Поділіться припущеннями, про що це може свідчити.

Храм Гери в м. Пестумі
(давньогрец. Посейдонія;
Італія). V ст. до н. е.

Грецький театр у Сиракузах
(о. Сицилія, Італія).
V ст. до н. е.

Грецька кераміка з колекції Музею історії
Марселя (давньогрец. Массалія; Франція).
VII–VI ст. до н. е.

Обговоріть у загальному колі причини поширеності грецьких пам'яток у стародавньому світі. Узагальніть припущення, які видалися вам найпереконливішими.

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

У VIII–VI ст. до н. е. греки колонізували узбережжя Середземного та Чорного морів. Про розмах переселень свідчить і кількість закладених греками поселень (кілька сотень), і кількість переселенців (близько 2 млн осіб). Саме тому вчені називають це переселення *Великою грецькою колонізацією*.

До переселення на чужину греків спонукали різні причини. Настав час, коли земля вже не могла прогодувати всіх, а вільних ділянок у Греції бракувало. Тож

багато хто з греків, потерпаючи від злиднів на батьківщині, шукав краї, де міг би зажити багатшим життям. Хтось сподівався закладати міста – своєрідні торговельні бази, де прагнув збувати вироби грецьких майстрів. Хтось мав намір знайти джерела сировини для свого ремесла. Сприяла колонізації й боротьба між аристократами та демосом – переможені у протиборстві за владу втікали як вигнанці на чужину, де засновували нові колонії.

Грецька колонізація відбувалася в трьох основних напрямках. Найбільше колоній виникло на *захід* від Еллади: у Південній Італії та на острові Сицилія, а також на узбережжі сучасної Франції та Іспанії. Першою колонією на цих землях стало місто Куми (Італія), закладене в середині VII ст. до н. е. Невдовзі виникли інші колонії: Сиракузи, Регій, Тарент – загалом близько 500.

Не менш потужним був й інший напрямок колонізації – *північно-східний*. Спочатку греки опановували узбережжя Фракії та землі біля проток між Середземним і Чорним морями. Потім заселили північне узбережжя Малої Азії. Після колонізації цих земель елліни почали закладати і розбудовувати поселення в Західному та Північному Причорномор'ї.

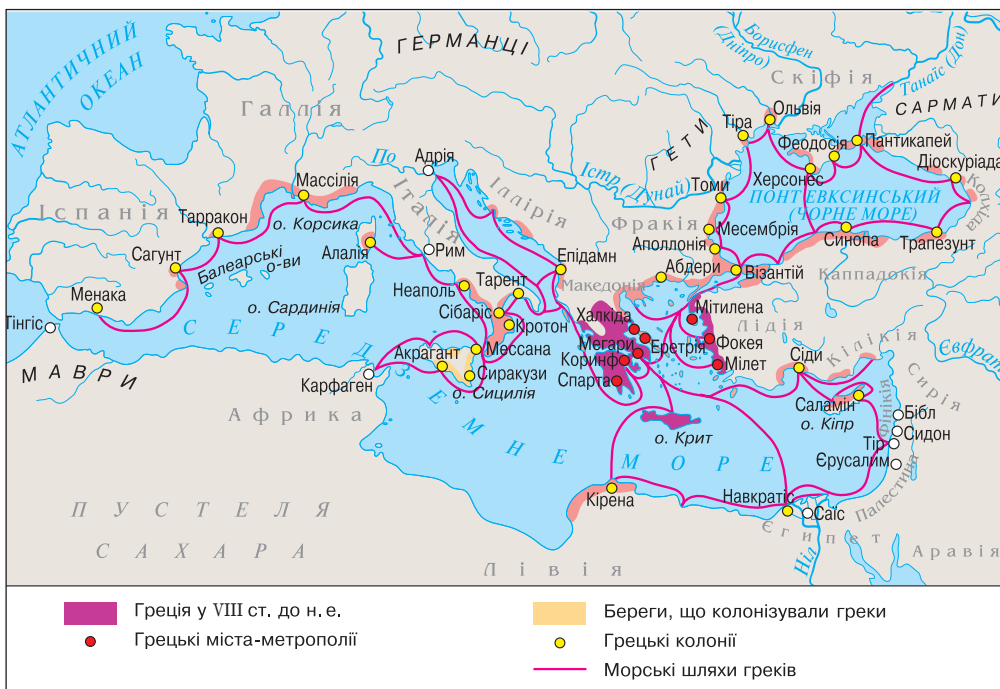
Повільніше відбувалася грецька колонізація в *південному* напрямку. Фінікійська держава намагалася перешкодити появі грецьких колоній на півдні. Проте греки дійшли з фінікійцями згоди, що грецькі торговельні поселення лишаться в підпорядкуванні місцевих правителів.

Що означає поняття «колонізація»? Що в історії узвичаєно називати «Великою грецькою колонізацією»? Що її спричинило? Яка роль серед цих причин належить природним особливостям Давньої Греції? Коли та в яких напрямках відбувалася Велика грецька колонізація? Які держави чинили опір переселенню греків на нові землі? З чим це було пов'язано?

3. Досліджуємо

Покажіть на карті напрямки Великої грецької колонізації, знайдіть грецькі міста-колонії в кожному напрямку.

Оберіть по одному місту-колонії з кожного напрямку Великої грецької колонізації та, скориставшись картою, коротко опишіть його місце розташування.

1. Західний напрямок

2. Північно-східний напрямок

3. Південний напрямок

4. Обговорюємо

Роздивіться пам'ятки, що зберігаються в українських музеях, та прочитайте замітку. Про які грецькі міста-колонії в Північному Причорномор'ї довідалися? Подискутуйте, до культурної спадщини яких сучасних держав належать зображені старожитності. Чи має слушність думка, що культурна спадщина кожного народу є надбанням усього людства?

▲ Чорнофігурна гідрія. Ольвія. VI ст. до н. е.

▲ Бронзова монета із зображенням голови Афіни – покровительки військової справи (аверс) та колеса із шпичками (реверс). Ольвія. Середина V ст. до н. е.

▲ Амфора червонофігурна. IV ст. до н. е.

▲ Амфора з Гераклеї Понтійської. IV ст. до н. е.

Появу перших грецьких поселень у Північному Причорномор'ї відносять до середини VII ст. до н. е. У колонізації Північного Причорномор'я велику роль відіграло грецьке місто Мілет, розташоване в західній частині Малої Азії, адже більшість грецьких міст-колоній на північному узбережжі Чорного моря заснували вихідці саме із цього міста.

Першою грецькою колонією на півдні України вважають поселення на острові (за тих часів – півострові) Березань неподалік сучасного міста Очакова Миколаївської області. Мілетяни почали облаштовувати його в середині VII ст. до н. е. Поселення називалося Борисфенідою (від грецької назви р. Дніпра – Борисфен). Протягом VI–V ст. до н. е. грецькі переселенці опанували все узбережжя Чорного моря. Їхні міста на північному узбережжі скупчувалися в чотирьох регіонах – у пониззі Південного Бугу та Дністра, на Керченському півострові та на Південно-

Західному березі Криму. Так, біля гирла р. Тірас (Дністер) виникла Тіра (на місці сучасного Білгорода-Дністровського), на правому березі Бузького лиману – Ольвія (біля сучасного с. Парутине Миколаївської області). До найважливіших грецьких колоній належить і Херсонес Таврійський (на території сучасного Севастополя). Щоправда, постало те місто трохи згодом – наприкінці V ст. до н. е. Заснували його греки з Гераклеї Понтійської (нині м. Ереґлі), що на теренах сучасної Туреччини.

На берегах Керченської протоки, яку греки називали Боспором Кіммерійським, від VII ст. до н. е. були засновані Пантікапей (сучасна Керч), Феодосія, Німфей, Мірмекій, Тірітака, Фанагорія тощо. Близько 480 р. до н. е. там виникло Боспорське царство, об'єднавши понад 20 грецьких міст. Столицею держави був Пантікапей.

Прибувши здалеку, греки прагнули влаштуватися на нових місцях так, щоб ніщо їм не нагадувало про розлуку з рідною Елладою. Отож кожна колонія була ніби копією, двійником грецького міста, з якого прибули колоністи.

Складіть загадку про одне з грецьких поселень у Північному Причорномор'ї, обігравши в ній місце розташування, час виникнення, назву тощо. Запропонуйте відгадати її в загальному колі.

5. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Поширення грецького способу життя та культури тривало й за пізніших часів у зв'язку з подіями, про які докладно довідаєтеся на наступних уроках. Александр Македонський, один з правителів, якому випало жити в IV ст. до н. е., запозвався об'єднати під своєю владою велетенські простори від Македонії та Греції до Єгипту, Персії, Вавилонії, північно-західної частини Індії. Після його смерті створену ним імперію поділили між собою його воєначальники, які були греками чи македонцями. Ці держави називають *елліністичними*, а період їх існування – *еллінізмом*. Цей період тривав від завоювань Александра Македонського від останньої третини IV ст. до н. е. до 30 р. до н. е. – доки Рим не підкорив останню елліністичну державу – Єгипет.

Елліністичні держави – яскрава сторінка історії. Вони поєднали в собі елементи грецької державності (поліси, демократію тощо) та ідею божественної, необмеженої влади царя, притаманну традиціям Сходу. Далеко за межі Греції поширилися грецька мова та здобутки грецької культури. Розпочалося будівництво багатьох міст, які заселяли як греки й македонці, так і місцеве населення. Наприклад, у Єгипті за часів Александра Македонського постало місто Александрія, назване на його честь.

Як постали елліністичні держави? У чому їхня своєрідність?

Яка інформація на уроці виявилася для вас найнесподіванішою? Про що хотіли б довідатися докладніше?

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/oVgzd8m> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфу. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Проведіть дослідження про поширені в українській мові імена грецького походження. Розподіліть поміж собою літери, оберіть зі словника «Власні імена людей» (книжку можна завантажити за посиланням <https://cutt.ly/eBIs74o> або кодом) два-три імені грецького походження. Підготуйте повідомлення про їхні значення, видатних особистостей, які мали ці імена, та варіанти імені в українській мові. Чи багато ваших однокласників мають грецькі імена?

§ 20. Давньогрецький поліс

Поняття уроку

античність, Давня Греція, міста-держави (поліси), демократія, демос

- У чому особливості давньогрецької державності?
- Коли і як виникали давньогрецькі поліси?
- Як з давньогрецькими полісами пов'язане формування поняття «права та обов'язки громадянина»?

1. Міркуємо

Роздивіться залишки давньогрецької споруди та прочитайте текстівку. Поділіться припущеннями, яке її призначення. Як наявність таких споруд характеризує суспільне життя? Чи будували подібні споруди в державах Стародавнього Сходу? Як ви думаєте, чому? Що з попередніх уроків довідалися про населення Давньої Греції? Що вирішували на народних зборах?

- ▲ Сучасний вигляд одного з найбільших грецьких театрів в Епідаврї, який міг умістити 20 тис. глядачів (для порівняння, в Ефесї театр був розрахований на 60 тис. осіб)

На підставі обговорення та матеріалів попередніх уроків витлумачте поняття, заповнивши пропуски.

Демос – це
У Давній Греції до демосу належали
Аристократами в Давній Греції називали

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Ви вже знаєте, що суспільні відносини в Давній Греції ґрунтувалися на поділі населення на аристократів і демос. У протистоянні аристократів і демосу в VIII–VII ст. до н. е. починає формуватися грецька державність. Її особливістю було те, що Греція (хоч елліни говорили й писали схожою мовою, вірили в тих самих богів, шанували спільних героїв, співали «Іліаду» та «Одіссею») не була єдиною державою, як, наприклад, відомі вам держави Стародавнього Сходу за свого розквіту. Греція була країною полісів.

Поліс (у перекладі з грецької – «громада, місто») – це спільнота громадян, колектив землеробів та скотарів, які разом живуть і разом захищають свою землю. Поступово поліс видозмінювався, набуваючи рис держави. Його осередком стало оточене стінами місто – з торговельним майданом – *агорою*, храмом на честь бога-покровителя, різноманітними будинками тощо. Навколо міста селилися землероби та пастухи.

Уся придатна для землеробства земля, угіддя й природні багатства вважалися власністю громади. Власником землі міг бути тільки громадянин. Усі громадяни були членами ополчення, що бралось до зброї у разі військової загрози. Найвища влада в полісі належала народним зборам. Брала участь у них лише громадяни поліса. Кожен поліс мав свої органи влади.

У VIII–VII ст. до н. е. зменшилася роль аристократії як військової сили, на зміну родовим традиціям приходять перші писані закони. Усе це відкривало демосу можливість впевненіше захищати свої права. Однак коли в суспільстві не вдавалося дійти згоди щодо розподілу владних повноважень, прав та обов'язків населення, відносин між різними групами, демос на народних зборах міг обрати лідера, якому передавав владу для встановлення нових порядків (переділу землі, ухвалення нових законів). Таких людей у Греції називали *тиранами*. Траплялося, що тирані, намагаючись утримати владу у своїх руках назавжди, вдавалися до сили. Такі правителі втрачали підтримку народу: їх могли або вигнати, або вбити.

Громадянин – людина, яка має права, визначені законом, і виконує обов'язки перед державою.

Тиранами греки називали вождів, які встановлювали одноосібну владу, поваживши силою зброї попередню. Отже, **тиранія** – це влада тирана.

У чому особливість давньогрецької держави? Яку роль у полісному суспільстві відігравали тирані?

Прочитайте замітку. Що довідалися про зміни значення слова «поліс»? Як ці зміни пов'язані з розвитком державотворчих процесів у Давній Греції? Як мови стають у пригоді в історичних дослідженнях?

Відокремлення ремесла від сільськогосподарського виробництва привело до появи осередків, які називали *полісами*. Поступово відбулося укрупнення рільничих громад (шляхом або злиття дрібних, або підкорення слабших). Центри громад дедалі більше ставали схожими на міста. Їх, як і раніше, називали полісами. Саме цю назву було використано у назві нової форми держави.

Правда, ця назва потягнула за собою помилку дослідників ХІХ–ХХ ст., які вивчали історію Давньої Греції. Подібність слів на позначення міста та держави привела до того, що всі грецькі держави стали називати містами-державами. Згодом дослідники помітили, що греки, вживаючи назву «поліс» щодо міста і щодо держави, надавали їм усе-таки неоднакового значення. Коли їм потрібно було сказати «У нашій державі багато міст», вони використовували слово «поліс» тільки один раз – у значенні «держава».

На підтвердження того, що саме громади мали вирішальне значення для розвитку державності в Давній Греції, слугують історичні факти. Наприклад, Спарта взагалі не була містом (це сукупність п'яти сіл), Афіни за класичної доби склалися з двох міських центрів – Афін і Пірей. Відомо й про утворення, які взагалі не мали міських центрів, але елліни вважали їх державами-полісами.

На підставі тексту навчального посібника укладіть перелік грецьких слів, уживаних у сучасних мовах. Складіть із кожним речення, які стосуються сучасного життя.

.....

.....

.....

.....

.....

3. Досліджуємо

Прочитайте уривки з «Іліади», у яких описано перебіг народних зборів. Дайте відповіді на запитання: 1. Навіщо скликали народні збори? 2. Хто скликав народні збори? 3. Хто брав участь у цих зібраннях? 4. Які деталі в тексті свідчать про те, що всі учасники народних зборів мали право вільно висловлювати свою думку? 5. Про що свідчить той факт, що міркування і ватажків, і провидців, і звичайних воїнів були однаково важливими для ухвалення рішення?

1. Дев'ять носилися днів над табором стріли божисті.
А на десятий людей Ахілл став на раду скликати...
2. Сходитись всі почали, і, коли вже на площу зібрались,
Раптом з'явивсь перед ними і мовив Ахілл прудконогий:
«Видно, таки доведеться, Атріде, по довгих блуканнях
Нам повертатись додому, якщо ми уникнемо смерті:
Тяжко-бо нищить ахеїв війна і страшна моровиця.
Все ж запитаймо жерця якогось або ворожбита,
Чи хоч би сновіщун – і сни-бо нам Зевс посилає –
Хай би сказав нам, за віщо так Феб-Аполлон прогнівився...».
3. Так він промовив і сів; тоді з-поміж зборів народних
Встав Калхас Фесторід, цей птаховіщун найславніший...
Сповнений намірів добрих, озвавсь він і став говорити:
«О Ахілле! Велиш мені, Зевсові любий, віщати
Гнів Аполлона-володаря, далекострільного бога.
Що ж, возвіщу. Та й мене зрозумій і раніш поклянися,
Що заступитись за мене ти словом готов і руками...».

4. Відповідаючи, мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Сміло, яка б не була, нам волю кажи божественну.
Зевсові любим клянусь Аполлоном, якому, Калхасе,
Молишся й сам, поки волю божисту данаям являєш,
Поки я житиму й поки ще землю цю бачити буду
Тут, при містких кораблях, ніхто із данаїв не здійме
Рук на тебе важких, хоч би був то і сам Агамемнон,
Що між ахеїв найвищою владою хвалиться нині».
5. Так він промовив і сів; і тоді з громади підвівся
Син Атреїв, герой, Агамемнон широкодержавний,
Гнівом охоплений; серце у грудях чорної люті
Сповнилось; полум'ям грізним очі його заіскрились.
Поглядом злобним пройняв він Калхаса першого й мовив:
«Лиха віщуне! Втіхи мені не віщав ти ніколи!
Видно, приємно тобі лише лихо пророчити людям.
Доброго слова ніколи не вимовив ти і не справдив.
От і тепер ти данаям як волю божисту віщуєш,
Ніби їм злигодні бог дальносяжний за те посилає...».

Узагальніть обговорення джерела, зробивши висновок про визначальні риси громадського життя давніх греків.

4. Обговорюємо

На підставі матеріалів уроку доведіть, що саме в добу античності зародилася демократія та сформувалася ідея поваги до особистості.

Запишіть аргумент з тих, що були висловлені під час дискусії в загальному колі, який видався вам найпереконливішим.

5. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Кожна грецька громада мала власні традиції та свій шлях до творення держави. Але спільним для всіх на цьому шляху було те, що громадянами держави могли бути лише власники земельних наділів. Тож права громадянина грецького поліса забезпечувалися володінням земельною ділянкою. Водночас це накладало й певні обов'язки. Іноземці не мали права на володіння землею, у випадку смерті

власника наділу, що не мав спадкоємців, його земля переходила у власність громади. На народних зборах, зібранні землевласників-чоловіків, вирішували всі справи державного життя.

У цьому полягала основна відмінність Греції від східних цивілізацій. На відміну від безправних членів громад Єгипту, Шумеру, Вавилону та Індії, земля та господарство на ній давало грекам певну незалежність від влади.

До обов'язків громадян, власників земельного наділу, належало боронити його. Тому захист держави і служба у війську стали усвідомленим вибором еллінів. Такий спосіб життя був поширений у всіх грецьких полісах – де б вони не виникали.

Усі грецькі поліси важко перерахувати. Найбільше їх було в Італії та на острові Сицилія. Тому елліни називали цей район *Велика Греція*. Крім Еллади, поліси існували, як ви вже знаєте, на узбережжях Чорного та Середземного морів. Тож і до колоній застосовують поняття «місто-держава».

У чому найістотніша відмінність давньогрецького поліса від східних деспотій? Якими були права та обов'язки громадян поліса? Як у давньогрецькому полісі формувалося право приватної власності? Яке це мало значення для формування уявлень про громадянські права та обов'язки? Чому громадян поліса характеризують як людей, які голосують і воюють?

Поділіться міркуваннями про те, які явища сучасного життя в демократичних державах сягають своїм корінням часів Давньої Греції.

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/cVgzbe5> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Скориставшись інтернетом, підготуйте повідомлення про життя в одному з грецьких полісів (за назвами, згаданими в попередніх параграфах).

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

§ 21. Становлення Афінської держави. Реформи Солона

Поняття уроку

античність, Давня Греція, міста-держави (поліси), демократія, демос, реформи Солона

- Що визначало суспільне життя Афінського поліса?
- З іменами яких діячів пов'язують формування афінської демократії?

1. Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію та прочитайте коментар до неї. Про яке явище з життя давньогрецьких громад довідалися? Про що свідчать остракони як історичні пам'ятки? Поміркуйте, чи можна вважати остракізм проявом демократії? Чому?

Афінські остракони

Одним зі способів збереження демократії в Афінах наприкінці VI ст. до н. е. був остракізм (голосування черепками розбитого посуду). Раз на рік народні збори вирішували питання: чи є в державі людина, яка загрожує демократії? Громадяни видряпували на черепках ім'я, і, якщо на 6 тис. черепків було написано те саме ім'я, цю людину виганяли з Афін на 10 років.

Пригадавши уроки в 5 класі та попередні заняття, заповніть пропуски.

На підставі можливості людей впливати на формування влади одні держави називають (від грецького слова «народовладдя»), а інші – (з грецької – «господар дому»).

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Ви вже дізналися, що вся Греція складалася з багатьох полісів – великих та малих. Проте два поліси були найвідоміші. Давні греки казали, що їхня країна Еллада ніби стоїть на двох ногах – однією були Афіни, іншою – Спарта, найпотужніші грецькі держави.

Територія Афінського поліса займала весь півострів Аттика в Центральній Греції. Самі Афіни розташовано в центрі родючої рівнини за 5 км від моря. Панівне

становище в державі належало родовій знаті. Вищі урядові посади обіймали аристократи. Найвища влада належала *ареопάγου*, що складався з представників родової знаті, і 9 *архонтів* – державним чиновникам (голови, верховному жерцю, головнокомандувачу, шістьом громадським суддям).

Поступово бідніші члени громади розорювалися й були змушені брати позики в багатіїв. На землі позичальників ставили борговий камінь. Коли ж вони не могли повернути борг з відсотками, то втрачали землю. Ті, хто брав землю в оренду, залишали собі лише шосту частину врожаю, а решту віддавали власникові землі.

Близько 621 р. до н. е. було ухвалено надзвичайно суворі закони. Автором цих законів був архонт Драконт.

Які території належали до Афінського поліса? (Порівняйте опис у тексті із зображенням на карті на с. 9.) Поясніть значення слів «ареопаг», «архонти». Який стосунок вони мають до владарювання в Афінах?

Складіть речення про місце розташування Аттики.

3. Досліджуємо

Прочитайте уривки з праці Плутарха, грецького письменника та філософа (близько 46 – близько 120 р.). Як пов'язані ці уривки? Поміркуйте, чому закони Драконта назвали «драконівськими». Як давньогрецький учений пояснює потребу змін у суспільному житті Афін?

Текст 1

...Майже за всі злочини призначалася тільки одна кара – смерть. Отже, людина, що завинила в бездіяльності, мусила також вмерти; хто вкрав ярину або фрукти, підлягав тій самій карі, що святокрадці та вбивці... Коли Драконта спитали, чому за більшість злочинів він призначив смертну кару, то він, подекують, відповідав, що, на його думку, і найдрібніші провини заслуговують цієї кари, а для більших – він суворішої не знає.

Текст 2

...Оскільки нерівність між бідними й заможними сягнула найвищої точки, то держава опинилася в дуже небезпечному становищі, і запровадження тиранії здавалося єдиним засобом, щоб покласти край смутам і відновити спокій. Увесь простолюд заборгував багатіям. Одні обробляли землю та платили багатіям шосту частину врожаю, інші за борги віддавали в заклад самих себе, а позичальники перетворювали їх на рабів, з яких одних примушували працювати вдома, а інших продавали на чужину. Багато боржників змушені були продавати своїх дітей – цього жоден закон не забороняв – або через жорстокість позичальників залишати свою батьківщину. Проте величезна кількість дужих людей гуртувалася тісніше; вони заохочували один одного не терпіти цього далі, а обрати провідником чесну людину, звільнити боржників, що не розплатилися вчасно, поділити заново землю і цілком змінити державний устрій...

На підставі уривків з джерела напишіть короткий лист мешканця Афін про життя простолюду.

4. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

У 594 р. до н. е. першим архонтом став мудрець і поет Солон. Спочатку Солон скасував усі боргові зобов'язання та заборонив боргове рабство. Селяни, що потрапили в рабство за борги, ставали вільними. Поверталися коштом держави на батьківщину навіть ті греки, яких за борги було продано за межі країни. Зміни в житті селян сприяли зміцненню та розвитку їхніх господарств. Та найбільше важило те, що ці зміни підносили дух громадян, адже відтепер і найзлиденнішого селянина не можна було перетворити на раба.

Наступним кроком Солон був поділ усього вільного населення Аттики за майновою ознакою на 4 групи:

<i>П'ятсотмірники</i> – найбагатші люди, які мали врожай не менше ніж 500 медимнів	<i>Вершники</i> , які мали врожай не менше ніж 300 медимнів	<i>Зевгіти</i> з урожаєм 200 медимнів	<i>Фети</i> – усі, хто мав менше 200 медимнів
Медимн дорівнював 52,5 л вина, олії			

Становище громадян Аттики відтепер стало визначатися не знатністю походження, а розміром врожаю їхньої земельної ділянки. Від нього залежали їхні права й обов'язки. Громадяни першої групи оснащували кораблі, другої групи – служили в кінноті, зевгіти становили важкоозброєну піхоту. Фети під час війни служили в легкій піхоті або веслували на кораблях.

Зазнало змін управління державою. Найвищим органом влади стали *народні збори*, у яких брало участь усе чоловіче населення Аттики віком старше ніж 20 років. На народних зборах розглядали найважливіші державні питання: ухвалювали закони, обирали посадових осіб. На державні посади могли обиратися лише представники перших трьох груп. Фети ж мали право лише голосувати на народних зборах. Для кращої роботи зборів було створено *Раду чотирьохсот* (від кожної групи по 100 представників). Вона мала готувати справи для обговорення на народних зборах.

Демократія – устрій, за якого влада в державі належить народу (від грецьких слів *demos* – «народ» і *kratos* – «сила», «панування», «влада»).

За ареопагом залишалися досить широкі повноваження, зокрема розгляд тяжких злочинів. Голосування за смертними вироками відбувалося вночі, щоб зберегти таємницю. Кожний опускав в урну камінець: білий – прощення, а чорний – смерть. Якщо камінців було порівну, то від міста Афіни додався один білий камінець. Новим

державним органом, який запровадив Солон, стала *рада суддів*. Вона обиралася щороку і складалася із 6000 громадян, що досягли 30-літнього віку.

Які обставини життя в Афінах підштовхнули Солона до реформ? Як ці реформи посприяли розвитку народовладдя?

Розв'яжіть хронологічну задачу.

Скільки років тому Солон заклав основи афінської демократії? Яке це було століття, яка його половина?

Відповідь:

5. Обговорюємо

Чи можна сучасні демократичні держави порівнювати з Афінами часів Солона? Що сучасні демократії успадкували від давньогрецьких, а чого позбулися?

6. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Хоч якими помітними були зміни, започатковані реформами Солона, вони не похитнули могутності знаті. Незабаром Пісістрат проголосив себе захисником демократії та прав бідних громадян і встановив в Афінах тиранію. Пісістрат роздавав землі біднякам, але запровадив для всіх податок, який становив десятку частину врожаю, чим збагатив державну скарбницю. Щоб праця селян Аттики давала більше прибутків, їм було наказано замість пшениці вирощувати виноград і маслини. Було вжито заходів для розвитку торгівлі з багатими причорноморськими колоніями.

Розширювали й вирівнювали вузькі криві вулиці міста. Було споруджено водогін, який забезпечив Афіни водою, а стічні труби допомогли позбутися нечистот. Запрошені з різних міст архітектори, скульптори й живописці споруджували й прикрашали храми. Було збудовано храм Афіни на Акрополі. За велінням Пісістрата було записано поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея».

У 510 р. до н. е. тиранію в Афінах було повалено. Відбулися народні збори, які надали право провести нову реформу Клісфену. Цю реформу було проведено в 507 р. до н. е. Країну поділили на 10 областей, кожна – з трьох частин (рівнинної, узе-

режної та гірської). Замість Ради чотирьохсот було впроваджено *Радy п'ятисот*, яка складалася з представників кожної області. Було створено нові урядові органи – колегії: одна з них відала податками, а друга – збройними силами (колегія *стратегів*). До них на один рік обирали по 10 громадян.

Для боротьби з тиранією та задля збереження демократії Клісфен запровадив *остракізм* – голосування на народних зборах черепками з видряпанним іменем людини, яку громадяни вважали небезпечною для демократії в державі. За правління Клісфена було завершено побудову Афіньської держави на демократичних засадах.

Стратеги – воєначальники в грецьких полісах, що мали широкі військові та цивільні повноваження.

Чому Пісістрата називають тираном? Що він зробив для Афін? Чому з ім'ям Клісфена пов'язують завершення формування Афіньської держави?

На прикладі історичних діячів, про яких ішлося на уроці, поясніть, що означає вислів «вписати в історію своє ім'я». Чому одних діячів характеризують як славнозвісних, а інших – як сумнозвісних? Відповідь обґрунтуйте прикладами з матеріалів уроку.

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/jVgzTuw> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Підготуйте повідомлення про одного з видатних діячів Афін за планом: 1. Коли жив? 2. Чим уславився? 3. На підставі яких джерел учені знають про його діяльність?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

§ 22. Розквіт афінської демократії. «Золота доба» Перікла

Поняття уроку

античність, Давня Греція, міста-держави (поліси), демократія, демос, Перікл

- Чим уславився Перікл як державний діяч?
- Що визначало розвиток Афінської держави за часів Перікла?

1. Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію та прочитайте коментар до неї.

Монета Афінської держави.
Близько 480 р. до н. е.

У V–IV ст. до н. е. афінські «сови» були в обігу в усіх полісах Егейського моря, тобто вони виконували роль міжполісної грошової одиниці. Сова є символом знання та мудрості в уявленнях багатьох європейських народів. У давньогрецькій міфології цей птах супроводжував або уособлював Афіню – богиню мудрості, на честь якої елліни й нарекли квітуче місто.

Чому на афінських монетах зображено сову? Про що це свідчить?

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Вдалі реформи Солона сприяли розбудові Афінської держави, спричинивши найвищий злет у всіх царинах життя. Саме тому період 480–431 рр. до н. е. називають «золотим п'ятдесятиліттям».

У 462 р. до н. е. народні збори позбавили ареопаг права ухвалювати закони та заслуховувати звіти урядових осіб. Відтоді найважливіші питання мали вирішувати народні збори та Рада п'ятисот. Державу очолив Перікл. Від 444 р. до н. е. його протягом 15 років обирали першим стратегом.

За правління Перікла кожен афінський громадянин міг бути обраним на будь-яку державну посаду. Багато із цих посад, крім стратегів та інших військових, розподіляли жеребкуванням – «голосували» білими та чорними бобами. Особлива колегія з 11 осіб наглядала за дотриманням громадського порядку та законності. Але оскільки афіняни вважали, що громадяни рівні між собою, обов'язки наглядачів, тюремників та катів виконував загін із 300 державних рабів.

Перікл запровадив платню суддям, а пізніше заробітну платню («діету») почали отримувати члени Ради п'ятисот. Почали платити й за військову службу на кораблях. Це дало Періклові змогу залучити до державної служби середніх та

дрібних землевласників, які раніше через нестатки не мали можливості брати участь в управлінні державою.

За Перікла розквітло містобудування. Було споруджено багато храмів. Саме тоді постав головний храм Греції – Парфенон. «...Тим часом поставали споруди, грандіозні за розмірами, виняткові за красою, – писав Плутарх. – Усі майстри прагнули перевершити один одного довершеністю роботи; особливо ж дивувала швидкість виконання. Споруди, кожна з яких, як гадалося, могла бути завершена працею багатьох поколінь і ціною багатьох людських життів, були завершені у квітучий період діяльності одного державного мужа...».

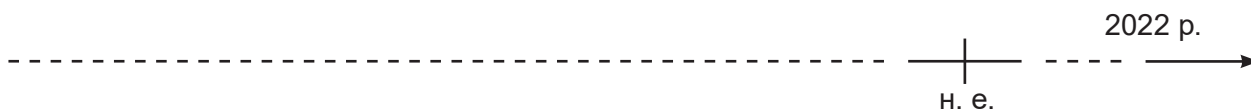

Хто такий Перікл? Чому з його ім'ям пов'язують утвердження демократії в Афінах? Навіщо, на вашу думку, Перікл так наполегливо розбудовував Афіни? Поміркуйте, що було спільного в діяльності Солон та Перікла.

Розв'яжіть хронологічну задачу.

Скільки років пролягає між початком реформ Солон та обранням Перікла стратегом?

Відповідь:

3. Досліджуємо

Прочитайте уривки з розповідей Плутарха про Перікла й поміркуйте, які риси вдачі Перікла сприяли тому, що його багато разів, усупереч приписам закону, обирали на посаду стратега. 1. Чому Перікл уникав панібратства? 2. Які переваги він мав зі свого дару красномовця? 3. Яким постає Перікл як військовий діяч? 4. У чому виявлялася його безкорисливість?

...У місті бачили, як він прямує однією дорогою – на площу й у Раду. Він відмовився від запрошень на обіди й від будь-яких дружніх стосунків, отже, під час своєї довгої державної діяльності він не ходив ні до кого із друзів на обід... Перікл налаштував свою мову, як музичний інструмент... Утім, дехто думає, що його нарекли «Олімпійцем» через ті споруди, якими прикрасили місто, інші – через його успіхи в державній діяльності й у командуванні військом; ...ще твердять, що цим іменням він має завдячувати своєму дарові слова: він так говорив, начебто гримів і метав блискавки, коли говорив перед народом. ...Усі бачили його безкорисливість і непідкупність.

Хоча він зробив місто з великого найбільшим і найбагатшим, хоча він могутністю перевершив багатьох царів і тиранів, він на жодну драхму не збільшив свого майна проти того, яке залишив йому батько. Як стратег Перікл славився найбільше своєю обережністю: він добровільно не вступав у битву, якщо вона була небезпечною, а її результат був сумнівний; тих воєначальників, які шляхом ризику здобували блискучий успіх і збуджували загальне захоплення як великі полководці, він не наслідував і не вважав їх собі за зразок...

Доберіть 5–7 прикметників для характеристики Перікла.

4. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту та виконайте завдання.

За Перікла державна влада почала поділятися на законодавчу, виконавчу та судову. Найвищим органом Афіньської держави були народні збори. Вони схвалювали закони й виносили рішення з приватних питань, обирали урядовців та приймали їхні звіти, обговорювали питання війни чи миру, забезпечення продовольством, відзначення релігійних свят та інших подій. У народних зборах брали участь усі афіньські громадяни, які досягли 20 років. Збори відбувалися регулярно: кожні 9 днів. Порядок денний зборів визначали заздалегідь. Але кожен громадянин мав право внести будь-яку пропозицію чи законопроект, міг навіть порушити будь-яке питання, обговорення якого не передбачалося. Ухвали народних зборів завжди починалися словами: «Рада та народ постановили...».

Другим за значенням органом влади в Афіньській державі була Рада п'ятисот, що відала всіма питаннями в період між народними зборами. Щороку рада поповнювалася за жеребом громадянами, які досягли 30-літнього віку. Рада поділялася на 10 підрозділів по 50 осіб від області.

Виконавчі обов'язки покладалися на колегії. Винятковою була роль колегії десяти стратегів. Стратеги командували армією та флотом, наглядали за їхнім станом у мирний час, відповідали за будівництво військових укріплень, військові витрати.

Неабияку роль у державному житті Афін відігравав суд. У ньому могли брати участь усі афіньські громадяни, незалежно від статків. Щороку за жеребом з охочих обирали 6000 суддів. Число суддів під час розгляду судових справ було різним: від 500 до 1000 осіб. Судді заздалегідь не знали, які справи будуть розглядати, що виключало можливість підкупів і зловживань. Кожен афінянин звинувачував та захищався сам. Афінянина не можна було ув'язнити без судового вироку. Суд також ухвалював закони. Ухвала народних зборів набувала ваги закону тільки після затвердження її судом. Записаний на дошці закон виставляли для загального ознайомлення.

Які органи влади управляли Афіньською державою, якими були права й обов'язки громадян? Що з державного життя давніх греків успадкували сучасні держави?

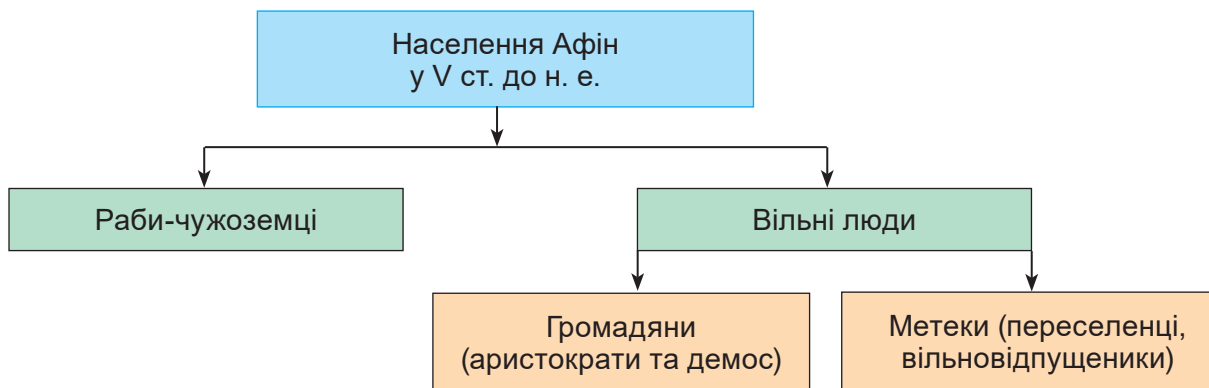

За словами Плутарха, Перікл «не менше як п'ятнадцять років мав безперервну одноосібну владу, хоча посада стратега дається за законом на один рік»; «Перікл вів за собою народ переконанням і настановами... то стримуючи його зухвалу самовпевненість, то підбадьорюючи, втішаючи його... Перікл був рятівним підмурком державного ладу».

1. Поміркуйте, кому належала влада в Афінах: Періклу чи народові.
2. Що мав на увазі Перікл, коли казав собі, одягаючи військовий плащ під час обрання на посаду стратега: «Будь обачним, Перікле: тобі керманити вільними людьми, і до того ж еллінами, і до того ж афінянами?»
3. Що змінилося в управлінні Афінами за Перікла?

5. Обговорюємо

Роздивіться схему та прочитайте замітку. Зробіть висновок, чи все населення Афін користувалося громадянськими правами. Як ви думаєте, з чим це було пов'язано? Як змінилися уявлення про права та обов'язки громадян у наш час? Чи можна було запровадити за часів Перікла сучасні норми? Чому?

В Афінах кожен громадянин міг виступати на народних зборах із критикою посадових осіб, вносити пропозиції з різних буденних питань, воєнних походів, укладання угод з іншими державами тощо. У народних зборах брали участь до 6000 осіб, тобто близько п'ятої частини всіх громадян. Чимало учасників зборів не мали освіти, тому найчастіше виступали ті самі – красномовці та «демагоги» (так називали ватажків демосу).

Водночас не всі мешканці Афін мали громадянські права. Не лише раби, а й особисто вільний люд – метеки – не брали участі ні в народних зборах, ні в судових засіданнях, не могли бути обрані на керівні посади. Їм забороняли володіти землею на території Аттики, мати власні будинки, не давали громадянства, навіть якщо вони жили в Афінах упродовж декількох поколінь. У державному житті Афін не брали участі й жінки.

Узагальніть обговорення, давши письмову відповідь на запитання, яке видалося вам найцікавішим.

Скориставшись уявним мікрофоном, поясніть, чому Афіську державу за Перікла характеризують як «золоту добу».

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/OVgzAPv> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Роздивіться картину. Про що міг говорити Перікл перед громадянами Афін? Запропонуйте 2–3 теми, стисло викладіть коло питань, які могли обговорюватися.

▲ Виступ Перікла на народних зборах. Художня реконструкція

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

§ 23. Давня Спарта – олігархічна держава

Поняття уроку

античність, Давня Греція, міста-держави (поліси), Спарта, олігархія

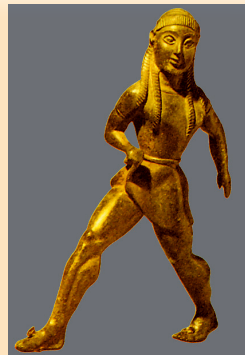
- Коли та як постала Спартанська держава?
- Що визначало суспільне життя Спарти?
- У чому суть олігархічної держави?

1. Міркуємо

Роздивіться ілюстрації. Чим відрізняється зображення жінок на давньогрецьких пам'ятках? Які уявлення про життя та суспільні ролі жінок вони передають? Чим привертає увагу скульптурне зображення спартанської дівчини? Про які особливості життя у давній Спарті можна зробити висновок на підставі пам'ятки?

Зображення жінки на давньогрецькій вазі

Спартанська дівчина, яка бере участь у змаганнях з бігу. Фігурка V ст. до н. е.

Пофантазуйте, яким би міг бути діалог зображених жінок. Запишіть 2–3 репліки цієї розмови.

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту та виконайте завдання.

У IX ст. до н. е. на півострові Пелопоннес в області Лаконія дорійці заснували кілька поселень. Згодом вони остаточно підкорили місцеві ахейські племена. У VII ст. до н. е. дорійці приєднали до своїх володінь сусідню область Мессенію. Під час двох Мессенських війн і склалося державне утворення, що дістало назву *Лакедемон* (Спарта). Підкорене населення в 5–6 разів було більшим за спартанську громаду, тому основним завданням дорійців-спартіатів було збереження панування.

Спартіати – повноправні громадяни Давньої Спарти.

Давньогрецькі історики та письменники віддають славу творця спартанських законів легендарному мудрецю Лікургові. За законами Лікурга, спартанський поліс очолювала рада старійшин із 28 осіб віком понад 60 років. До складу ради належали також двоє царів віком понад 30 років, які командували армією. Царська влада в Спарті була спадковою, а старійшин вибирали на народних зборах із числа знаті. Рішення старійшин затверджували на народних зборах. Народ міг лише схвалювати або відхиляти пропозиції старійшин і царів. Щоправда, рада старійшин і царі могли відхилити ухвалу та розпустити народні збори. Таку організацію влади називають *олігархією*, що означає «влада небагатьох».

Як виникла Спарта? Скориставшись картою на с. 9, визначте, де розташовані грецькі області Лаконія та Мессенія. Хто і як здійснював державне управління у Спарті? Чому управління Спартанською державою називають олігархічним? Чим державне управління Спарті відрізнялося від Афін?

Сформулюйте запитання за текстом за поданими початками. Вислухайте відповіді одне одного в парах.

- Хто ?
- Що ?
- Де ?
- Коли ?
- Як ?
- Чому ?
- Навіщо ?

3. Обговорюємо

Прочитайте уривок із твору Плутарха. Поміркуйте, чому історик твердив, що «Спарта – єдине місто у світі, де діяло прислів'я, що багатство сліпе і лежить неживе й нерухоме, як на картині». Проаналізуйте джерело за запитаннями: 1. Чому із запровадженням нової «монети», за словами Плутарха, у країні зникла злочинність? 2. Для чого в Спарті було запроваджено спільне харчування спартіатів? 3. Як нововведення Лікурга вплинули на побут спартанців?

...Щоб остаточно знищити будь-яку нерівність, Лікург насамперед вилучив з обігу всю золоту та срібну монету, наказавши використовувати лише залізну, але й тій за її великого розміру та ваги визначив маленьку вартість, – так збереження суми в десять мін вимагало мати вдома власний склад, а для перевезення – вози. Крім того, він прогнав зі Спарти зайві та непотрібні, на його думку, ремесла. А зрештою, більшість із них і без того зникла б разом із запровадженням нової монети, тому що мистецькі вироби не мали збуту... Не було в Спарті й торгівлі чужоземними товарами, у спартанські пристані не заходив жоден корабель. Щоб іще рішучіше побороти пишність і цілковито знищити жадобу до багатства, Лікург запровадив спільне харчування. Згідно із цим усі громадяни мусили сходитися разом і спільно їсти приписані страви; ніхто не смів у себе вдома їсти, розлігшись на дорогих подушках при багато прибраних столах.

Узагальніть обговорення, пояснивши думку Плутарха.

4. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Спартіати повсякчас були готові воювати. Саме це визначало їхню буденність. Вони не займалися ні господарством, ні торгівлею. Основним їхнім заняттям була війна, а сама Спарта нагадувала військовий табір. Спортивні змагання підтримували постійний дух суперництва. Спартіатам заборонялося без потреби виїздити за межі поліса, багато говорити й розголошувати зміст навіть побутових розмов.

Для того щоб стати повноправним громадянином (спартіатом), треба було: по-перше, від народження отримати право на володіння земельним наділом; по-друге, отримати відповідне виховання, яким опікувалася держава, і, по-третє, отримати доступ до однієї з громадських їдалень, де харчувалися всі дорослі чоловіки. Останнє можна було здійснити тільки після того, як чоловіку виповниться 30 років. Якщо хоч один із членів їдальні голосував проти, то кандидата не приймали.

Велику увагу спартанська влада приділяла вихованню дітей. Життя новонародженої дитини в Спарті залежало від рішення ради старійшин. Хворі діти, вважали спартіати, не потрібні ні батькам, ні державі. До семи років дитину виховували в сім'ї, а потім розпочиналося її навчання в громадських школах. У 14 років хлопчики проходили випробування в храмі Артеміди. Після іспиту (а потрібно було витримати удари різкою без сліз та зойків) хлопець міг продовжувати навчання. У 18 років його зараховували до загонів ефебів, які займалися військовими вправами, іноді пошуками їжі та крадіжками, оскільки ці загони не утримувалися за рахунок громади. Закінчувалося виховання чоловіків у 30 років. Спартанські дівчата мусили бути дужими, здоровими й витривалими. Вони займалися бігом, боротьбою, кидали списа. Повноліття в дівчат визначалося 18-річним віком, який давав можливість узяти шлюб.

Яким було буденне життя спартіатів? Чого прагнули навчити своїх дітей спартанці? Які уявлення про виховання дітей вважаєте слушними? З чим не можете погодитися?

5. Досліджуємо

Про які подробиці виховання спартанців довідуємося з розповіді Плутарха? Чому спартанці так суворо виховували своїх дітей? Скориставшись уривком із твору Плутарха, поясніть походження висловів *спартанське виховання* та *лаконічна мова*.

...Лікурґ позабирав семилітніх дітей, об'єднав їх у загони й виховував їх спільно, привчав до спільних ігор і навчання. На чолі загонів він ставив найкмітливішого й найхоробрішого в бійках. Діти в усьому брали з нього приклад, виконували його накази, зносили покарання, відтак усе навчання полягало в тому, щоб виховувати в дітях покірливість. Читання та письма вони вчилися тільки в межах необхідності. Виховання полягало в тому, щоб навчити безвідмовно коритися, терпляче зносити негаразди й перемогати супротивника.

Хітón – довга натільна сорочка без рукавів.

Гімацій – верхній одяг у вигляді шматка тканини, який одягали поперх хітона.

Виховання старших було ще суворішим, їх стригли коротко, привчали ходити босоніж і грати голими. Коли вони досягали 12 років, хлопці переставали носити хітон, одержуючи раз на рік гімацій, ходили брудними, не вмивалися й не змащували нічим тіло, за винятком декількох днів на рік, коли їм дозволялося користуватися всім цим.

Дітей привчали висловлюватися гостро, але дотепно й небагатьма словами. Лікург вважав, що й кілька простих слів повинні мати глибокий зміст. Примушуючи дітей довго мовчати, він навчав їх давати влучні, глибокодумні відповіді... Сам Лікург, коли в нього хтось став вимагати, щоб він запровадив у державі демократію, відповів: «*Запровадь спочатку демократію у своєму домі*».

Складіть із крилатими висловами, про які довідалися, речення.

Скориставшись розповіддю грецького історика Ксенофонта, поясніть, чим виховання спартанців відрізнялося від того, про яке йдеться в уривку.

...Зазвичай ті елліни, які про себе кажуть, що добре виховують своїх дітей, як тільки їхні діти почнуть розуміти, що до них говорять, негайно приставляють до них педагогів – своїх слуг і відправляють до вчителів учитися грамоти, музики та на заняття у палестрі. Водночас ноги їх зманіжують взуттям, і все тіло безліччю одягу, а що стосується їжі, то мірою для них вважають їхній шлунок.

Палестра – приватна гімнастична школа. Такі школи мали відкриті майданчики, бігові доріжки, гімнастичні зали, басейни.

Спартанців виховували не так, як інших греків. По-перше, їх

По-друге,

По-третє,

Поверніться до завдання, яке виконували на початку уроку, складаючи діалог між зображеними на ілюстраціях давньогрецькими жінками. Що б ви додали до розмови на підставі опрацьованого на уроці матеріалу? У чому помилися у своїх припущеннях, а щодо чого мали рацію?

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/xVgzKoT> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Роздивіться ілюстрацію. Джерела свідчать, що перед битвами спартанці вдягали плащі здебільшого червоного кольору. Поміркуйте чому. Напишіть листа від спартанця до афінянина, у якому він розповідає про свій вишкіл.

.....

.....

.....

.....

Фігурка спартанського воїна, який готується до битви, з розпущеним волоссям та в плащі. V ст. до н. е.

§ 24. Підкорення Греції Македонією

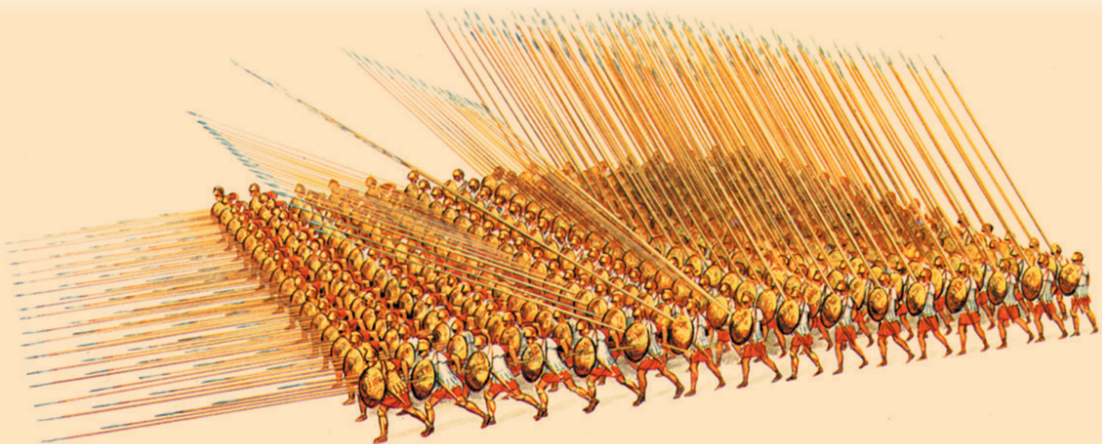
Поняття уроку

античність, Давня Греція, міста-держави (поліси), демократія

- Які зміни в житті Греції спричинили занепад грецьких полісів у першій половині IV ст. до н. е.?
- Унаслідок яких подій Македонія підкорила Грецію?

1. Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію. Поміркуйте, які переваги надавала фаланга македонській піхоті. У якому випадку фаланга ставала неприступною з усіх боків, перетворюючись, за словами сучасника, на «наїжаченого залізного звіра»? Які держави Стародавнього Сходу прагнули мати розвинене й добре оснащене військо? Які це мало наслідки для цих держав та їхніх сусідів?

▲ Македонська фаланга. Реконструкція

Дайте письмову відповідь на одне із запитань, які обговорювали.

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

У середині IV ст. до н. е. в житті Греції відбулися істотні зміни. Поступово еллінська єдність пішла в небуття. Широке використання рабів, розвиток ремесла та торгівлі поглибили прірву в статках громадян. Вільний еллін, не витримуючи дешевої рабської праці, біднішав, урешті втрачав майно та землю. Від 500 р. до н. е. Греція вела війну проти Персії, володар якої Дарій I, як ви вже знаєте, шляхом завоювань створив величезну імперію. Про перебіг цієї війни ви довідаєтеся на наступних уроках. Що ж до розвитку грецької державності, то візьміть до уваги той факт, що через тривалу війну багато землевласників утратили наділи.

Вільна купівля-продаж землі руйнувала усталене життя грецьких полісів, адже тепер власником землі міг стати будь-хто, навіть не громадянин, аби тільки мав гроші. Обмеження громадян зумовило стирання поняття громадянина як власника землі та воїна – захисника поліса. На вулицях Афін можна було зустріти громадянина, який жебракував разом зі своїм останнім рабом. Усе більше з'являється греків, не зайнятих господарством. В останні роки війни з'явилися загони професійних воїнів, які за гроші готові були виконувати будь-які завдання. Обов'язок та привілей кожного громадянина – служба в народному ополченні – зійшов нанівець. На утримання найманої армії йшли чималі кошти, які сплачували жителі держави.

Кризу можна було пригальмувати лише спільними зусиллями. Спочатку здавалося, що об'єднати всю Грецію здатна Спарта. Але внаслідок війн з Персією та Фівами (у Беотії) вона втратила колишню могутність. Жоден з грецьких полісів не був у змозі згуртувати еллінів.

Від середини IV ст. до н. е. особливої ролі в історії Греції набуває Македонія. Ця країна лежить у гористій місцевості, тож лише деякі землі на узбережжі були придатні для землеробства. Утім, більшість населення країни були землеробами та скотарями. Вони становили основу народного ополчення. Державою правив цар.

Македонська держава мала тісні зв'язки з Грецією. Мова македонців була близькою до грецької, та й самі македонці вважали себе греками. Царі Македонії брали участь в еллінських святах. Щоправда, греки ніколи не мали македонців за «своїх».

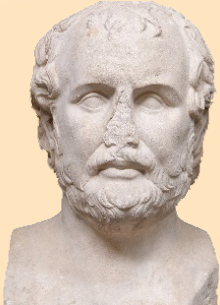
Що спричинило занепад грецьких полісів? Знайдіть у тексті підтвердження думки, що це відбувалося поступово. Коли особливу роль у житті Греції починає відігравати Македонія? Скориставшись картою на с. 25, визначте, яким було місце розташування Македонії відносно Греції. У чому виявлялися тісні зв'язки Македонії з Грецією?

Сформулюйте кілька тверджень про те, що зумовило занепад грецьких полісів.

3. Обговорюємо

Роздивіться ілюстрації та прочитайте замітку. Про якого історичного діяча довідалися? Про що свідчить карбування ним власної монети? Чому на монетах Філіппа II зображено давньогрецьких богів Аполлона й Зевса? Як ви розумієте наведений у тексті вислів, який приписують Філіппові II? Чи лише на військову міць покладався цей історичний діяч у реалізації своїх задумів? Чому?

▲ Бюст Філіппа II.
IV ст. до н. е.

▲ Срібна монета Філіппа II
із зображенням Зевса (аверс)
та юнака на коні (реверс)

▲ Золота монета
Філіппа II із зображенням
Аполлона

Піднесення Македонії пов'язують із часами царювання Філіппа II (359–336 рр. до н. е.). Новий володар знався на військовій справі, шанував грецьку культуру, був вольовим та хитрим політиком, який прагнув перетворити Македонію на могутню державу. Задля зміцнення своєї влади Філіпп II створив при царському дворі школи для дітей знатних македонців. Перебуваючи там, діти не лише набували знань та досвіду, а й виконували роль заручників, гарантуючи покору своїх батьків, представників аристократичних родів. Із цих товаришів («гетайрів») царя згодом виріс особливий загін армії – важкоозброєна кіннота. Піхоту ж набирали із землеробів та пастухів. Бойовим порядком піхотинців була фаланга. Філіпп II запровадив щоденні вправлення воїнів у витривалості, змушуючи їх до багатокілометрових переходів у повному озброєнні.

Для проведення змін у війську потрібні були гроші. Заволодівши золотими копальнями на узбережжі Фракії (сучасна Болгарія), цар заснував там місто Філіппи й почав карбувати нову золоту монету. Маючи золото, Філіпп II не лише провів грандіозні військові реформи, а й закупив на Сицилії різноманітну військову техніку: балісти, катапульти, тарани тощо. Гроші македонський цар згодом використовував також і для підкорення інших противників. Він часто повторював, що «віслюк, навантажений золотом, здобуде будь-яку фортецю».

Схарактеризуйте македонського царя Філіппа II трьома реченнями за поданими початками.

Філіпп II – це

який

Він прагнув

Для цього

4. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Македонія стала чекати приводу, аби втрутитися в грецькі справи. І він знайшовся: у Греції спалахнула війна. Об'єднання полісів на чолі з Фівами звинувачувало місто Фокіду в пограбуванні Дельфійського храму. Філіпп II втрутився у війну й покарав фокідян. Це уславило його як захисника грецьких святинь.

У цей час в Афінах з'явилися політики, які вважали, що об'єднати Грецію зможе саме Македонія. Філіппові II пропонували організувати спільний похід проти Персії, а також прийти до Греції та об'єднати грецькі поліси. Проти такого плану різко виступив відомий красномовець Демосфен, який чудово розумів, що прихід царя Македонії в Грецію означатиме втрату незалежності та відмову від демократії. Його викривальні промови проти Філіппа II назвали *філіппіками*.

Демосфенові вдалося організувати союз Афін, Коринфа й Мегар, Аргоса проти Філіппа II. Спарта відмовилася брати участь у війні. Біля міста Херонея 1 вересня 338 р. до н. е. відбулася битва, у якій греків було розбито. В Афінах почалася паніка, але на місто цар Македонії не пішов. Йому була потрібна покірنا, а не розгромлена Греція. Філіпп II відпустив полонених і запропонував мир. За це його було навіть проголошено почесним громадянином Афін.

Гегемонія – у перекладі з грецької означає «політичне верховенство».

Після цього в Коринфі було скликано представників усіх полісів і створено *Загальногрецький союз*. Македонського царя оголосили гегемоном союзу. Філіпп II ставав головнокомандувачем,

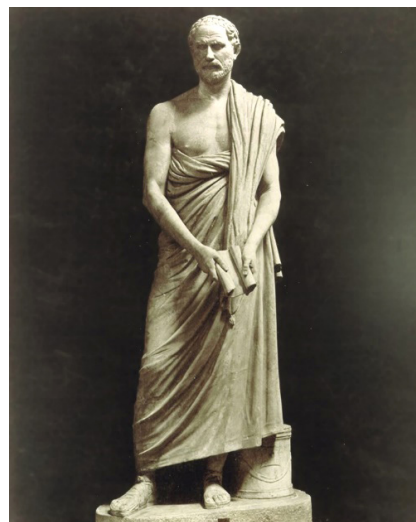
у його розпорядження греки віддавали флот і сухопутну армію. Філіппу II доручили бути організатором спільного походу на Персію. Проте Філіппу II не судилося здійснити цей похід. Його було підступно вбито. Армія проголосила царем сина Філіппа II – двадцятирічного Александра III (336–323 рр. до н. е.), у якому вбачала нового лідера походу на Персію.

За яких обставин над Грецією було встановлено гегемонію Македонії? Які деталі в тексті вказують на те, що для встановлення своєї гегемонії Філіпп II скористався внутрішніми суперечностями у грецьких полісах? Який факт свідчить, що підтримка македонського царя серед громадян грецьких полісів не була одноставною? Який історичний діяч уславився намаганням перешкодити Філіппові II?

Роздивіться скульптурне зображення Демосфена. Що свідчить про шанобливе ставлення афінян до красномовця та політика? Які риси вдачі Демосфена відображено в написі на постаменті статуї? Поясніть сенс цього напису.

Статуя Демосфена (скульптор Поліевкт, III ст. до н. е.), встановлена афінянами на міській площі. На постаменті викарбовано напис: «Якби, Демосфене, міць ти мав таку, як і розум, – владу в Елладі не зміг би захопити македонський Арей».

За словами Плутарха, коли Філіппу II радили розправитися з афінянами, він відповів: «Чи не глупство радити, щоб людина, яка все робить і терпить в ім'я

слави, сама себе позбавила свідків цієї слави?». Чи пов'язаний цей вислів з тим фактом, що Філіпп II, підкоривши Грецію, не проголосив себе її царем?

На підставі обговорення в групах зробіть висновок про риси вдачі історичних діячів, про яких довідалися. Усно поясніть дібрані вами характеристики.

5. Досліджуємо

Прочитайте текст клятви зі стели на афінському Акрополі, укладеної учасниками союзу грецьких міст та Філіппом II у Коринфі. Які умови договору мали виконувати греки? Яку роль у цьому союзі відігравав Філіпп II? Чи можна назвати цей документ мирним договором Філіппа II та грецьких полісів?

Клятва. Я клянуся Зевсом, Геєю... всіма богами й богинями. Я залишуся вірний миру й не порушу того договору, що було укладено з Філіппом Македонським. Я не виступлю походом ні на суші, ні на морі й не завдам шкоди тим, хто дотримувався клятви. Я не захоплю якоюсь хитрістю або вивертами для військових цілей ні міста, ні фортеці, ні гавані, що належать учасникам мирного договору. Я не зазіхатиму на царську владу Філіппа та його нащадків, а також на державний устрій, що існував у кожній державі, коли приносилися клятви про мир.

Про що, на вашу думку, свідчить факт увічнення клятви учасників союзу грецьких міст та Філіппа II карбуванням на стелі?

.....

.....

.....

Прокоментуйте давньогрецький вислів «Разом з тілами полеглих під Херонеєю було поховано й свободу греків». Свій коментар обґрунтуйте історичними фактами, про які йшлося на уроці.

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за посиланням <https://cutt.ly/GVgReVk> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Напишіть невелике есе за одним з висловів Демосфена: «Будь-який цар або тиран є ворогом свободи і противником законів»; «Не підкоряй собі закони, а підкоряйся їм сам: тільки цим зміцнюється народовладдя».

§ 25. Держава Александра Македонського

Поняття уроку

античність, Давня Греція,
персько-грецькі війни,
імперія Александра
Македонського

- Коли та як постала держава Александра Македонського?
- Які країни та народи увійшли до її складу?
- Якою була доля імперії Александра?

1. Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію. Поміркуйте, хто із зображених – Александр, а хто – Дарій III. Якими рисами наділив художник суперників?

▲ Битва Александра Македонського з перським царем Дарієм III біля м. Ісс. Фрагмент мозаїки з будинку Фавна в Помпеях. Друга половина II ст. до н. е. Цю мозаїчну картину, зроблену з півтора мільйона камінчиків, присвячено битві біля м. Ісс, під час якої перський цар тікає з поля бою

Узагальніть обговорення пам'ятки, давши відповіді на запитання.

Які якості цінували за античних часів у воїнах і полководцях?

Які засуджували та зневажали?

Чи втратили ці уявлення актуальність для нашого часу? Чому?

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Навесні 334 р. до н. е. Александр Македонський на чолі війська рушив у похід проти Персії (цей похід ще називають *Східним*). Тоді йшлося про відвоювання в персів Малої Азії. Малоазійські сатрапи, які підкорялися Дарію III, вирішили дати бій Александру біля річки Гранік, що впадає в Мармурове море. Битва відбулася в 334 р. до н. е. Перська армія зазнала розгрому. Потім Александр рушив до малоазійських грецьких міст, звільняючи їх.

Наступна битва відбулася біля міста Ісс. Військо персів налічувало приблизно 130 тис. вояків проти 30–40 тис. армії Александра. Однак у найвідповідальніший момент Дарія III охопила паніка. Долю битви визначила втеча царя. У полон потрапили мати, дружина й дві доньки Дарія.

Після перемоги Александр рушив на південь. Спочатку він підкорив Сирію та Фінікію. Найскладнішою для війська Александра виявилася облога Тіра. П'ять місяців (січень–травень 332 р. до н. е.) трималися мешканці міста. Тільки засипавши протоку, що відділяла острів, на якому стояло місто, від берега, греко-македонці змогли захопити його.

І знову Александр рушив не на схід, а на південь – до Єгипту. Він звільнив цю державу від перського панування. Тож македонського правителя в Єгипті зустріли як визволителя. Тут він заклав нове місто, яке назвали на його честь *Александрією*. Потім з невеликим загonom особистої охорони полководець пішов на захід від Нілу, у пустелю до оазиса Амона. Жерці бога Амона проголосили Александра сином Амона, тобто богом і фараоном, – тільки так народи Сходу могли визнати його законним правителем.

Навесні Александр рушив далі. Дарій III також готувався до битви. Перський цар обрав для бою зручну рівнину, де його нові колісничі та слони мали б простір для дій. Там, біля селища Гавгамели (територія сучасного Іраку), 1 жовтня 331 р. до н. е. відбулася одна з найбільших битв давнини. Армія персів була вдвічі чисельніша за македонську: 95 тис. проти 47 тис. в Александра. Проте попри таку значну перевагу перси зазнали нищівної поразки. Як і в битві біля м. Ісс, Дарій III, оточений «безсмертними», побачивши Александра, утік з поля бою.

Дарій III зупинився в столиці Мідії. Александр тим часом без бою захопив Вавилон. Потім македонська армія взяла столицю Персії Сузи, а також резиденцію перських царів – місто Персеполь. Це місто цар піддав жорстокому пограбуванню та знищенню. Дарій III з невеликою групою охорони втік до Парфії. Дорогою він був убитий своїми воєначальниками.

Де і коли відбулася перша битва Александра з персами в Східному поході? Як було завойовано Сирію, Фінікію та Єгипет? Які воєнні дії призвели до загибелі Перської держави?

Роздивіться ілюстрацію. Палац у Персеполі було зруйновано за наказом Александра як помста персам. Поміркуйте, за що мстилися греко-македонці.

▲ Руїни палацу в Персеполі

Запишіть одну з думок, висловлених під час обговорення, яку вважаєте найпереконливішою.

3. Обговорюємо

Александр Македонський, без перебільшення, – легендарна історична постать. Прочитайте уривок з джерела й замітку та поділіться міркуваннями про причини популярності володаря й полководця. На підставі *Тексту 1* (з відомого вам твору Плутарха), у якому описано події, що передували битві під Гавгамелами, поміркуйте, чому Александр учинив саме так, адже міг, скориставшись порадами своїх воєначальників, напасти на персів зненацька. Про які риси вдачі Александра свідчить наведений уривок? Як характеризує Александра переказ, покладений в основу *Тексту 2*?

Текст 1

Дарій вишикував своїх воїнів у бойовий порядок і всю ніч, в оточенні солдатів зі смолоскипами, об'їздив їхні ряди. До ранку, змучені безперервним напруженням, перські воїни ледве трималися на ногах.

Александр не хотів починати битву відразу. Після важкого переходу людям потрібно було дати відпочинок, і цар, упевнений, що перси не зійдуть з обраного ними місця, наказав своїм воїнам розташовуватися на ніч неподалік від перських позицій.

Македонські полководці з жахом дивилися на величезну рівнину, звідки, як шум хвиль, долинав гомін голосів. Правильні ряди перських вогнищ починалися зовсім поряд і тяглися вдалину, наскільки сягав погляд. Налякані чисельністю ворожого війська, полководці на чолі з Парменіоном благали Александра, якщо вже він вирішив давати бій тут, негайно напасти, не чекаючи ранку, скориставшись темрявою, яка приховає нечисленність македонян. «Я не краду перемог!» – відповів Александр та, відпустивши наближених, заснув міцним сном.

Текст 2

За легендою, Александрові Македонському доповіли про дивакуватого філософа Діогена, який з доброї волі відмовився не тільки від розкошів, а й від звичайних побутових вигод, жебракував, а за житло обрав просту діжку. Зацікавлений розповідями, Македонський захотів познайомитися з філософом. Зустріч відбулася. Поспілкувавшись, цар запитав, що він може зробити для Діогена. «Не затуляй мені сонце!» – відповів філософ.

▲ Філософ Діоген та Александр Македонський.
Художник Джованні Баттіста Тьєполо. XVIII ст.

Оберіть один з крилатих висловів, які приписують Александрові Македонському. Поясніть, про які риси вдачі цього історичного діяча він свідчить.

- Філіппу я зобов'язаний тим, що живу, а Аристотелю тим, що живу гідно.
- Батько не залишив мені нічого, що я міг би завоювати!
- Якщо б я не був Александром, я хотів би бути Діогеном.
- Не можуть існувати два Сонця на небі та два володарі на землі.
- Доля царів – робити хороше, а чути погане.

4. Досліджуємо

Роздівіться карту. Знайдіть Македонію. Порівняйте територію Македонії з територією держави, утвореної після походів Александра. Яка битва відкрила греко-македонському військові шлях у глиб Малої Азії? Де відбулася битва, після якої Александр здійснив похід на Сирію, Фінікію та Єгипет? Де відбулася вирішальна битва, що призвела до падіння Перської держави?

- Македонське царство на початку правління Філіппа II (359–336 рр. до н. е.)
- Македонське царство наприкінці правління Філіппа II
- Східний похід Александра Македонського проти Перської держави (334–325 рр. до н. е.)
- Місця найвидатніших перемог Александра Македонського
- Території, завойовані Александром Македонським
- Кордони імперії Александра Македонського
- Міста, засновані Александром Македонським
- Кордони держав, які утворилися з уламків імперії Александра Македонського (станом на 301 р. до н. е.):
- ① Македонське царство Касандра
- ② Фракійське царство Лісімаха
- ③ Кілійське царство Деметрія
- ④ Єгипетське царство Птолемея
- ⑤ Сирійське царство Селевка
- ⑥ Мідія Атропатена
- ⑦ території, де прийшли до влади індійські правителі

Дайте відповіді на запитання за картою.

Якої країни на заході та річки на сході сягали межі держави Александра Македонського?

Які водойми на півночі та на півдні омивали її?

5. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Після смерті Дарія III Александр став спадкоємцем його держави. Відтепер він вимагав до себе шани богообранця, адже перебрав на себе владу, якої до нього не мав жоден з правителів. Цар, зокрема, хотів, щоб усі перед ним падали на коліна згідно зі східним обрядом. Греків і македонян такі вимоги дратували й обурювали.

§ 26. Елліністичні держави

Поняття уроку

античність, Давня Греція, персько-грецькі війни, імперія Александра Македонського, еллінізм

- Які держави виникли внаслідок розпаду імперії Александра Македонського?
- Чому їх називають елліністичними?
- У чому історичне значення елліністичного періоду давньогрецької історії?

1. Міркуємо

Роздивіться ілюстрацію. Які деталі в скульптурі дають підстави пов'язувати її з Давньою Грецією? Які релігійні вірування Єгипту в ній утілено? Чи можливою була поява подібного твору мистецтва за часів розквіту Єгипетської держави? Чому, на вашу думку, поряд із фігурами бога Нілу та 16 маленьких хлопчиків є такі елементи, як сфінкс, крокодил, колосся? Що символізує фігура бога Нілу та дітлахів?

Бог Нілу. III–II ст. до н. е.
Копія з втраченого оригіналу з Александрії в Єгипті

Узагальніть обговорення, давши відповідь на запитання.

Завдяки яким відомим вам історичним подіям кінця IV – початку III ст. до н. е. стало можливим створення такої пам'ятки мистецтва?

.....

.....

2. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Унаслідок Східного походу Александра Македонського було створено, як ви довідалися на попередньому уроці, нову світову державу. До її складу входили такі землі: Македонія, яка зберігала свій традиційний лад; поліси європейської Греції, які прагнули бути незалежними; Єгипет та Близький Схід, де наслідки об'єднання двох цивілізацій були найвідчутнішими, та Середній Схід (Іран, Середня Азія, північнозахідна частина Індії), де існували лише острівці грецької куль-

тури в новозаснованих містах. Александр був переконаний, що єдність велетенської держави можна забезпечити, згуртувавши підкорені народи в один, зокрема й завдяки змішаним шлюбом між греко-македонцями та жителями Сходу. Однак такі заходи царя не могли мати успіху, оскільки культура, світогляд та релігійні традиції цих народів мали багато відмінностей. Тож єдиного «елліно-перського» народу створити не вийшло.

Щоб керувати величезною державою, що постала на завойованих територіях, Александр мусив залучати до цього знать підкорених держав. Водночас він рішуче знімав з посад і позбавляв життя всіх, хто викликав у нього підозру: і сатрапів, і колишніх соратників-командувачів. Майже в усіх частинах держави влада належала колишнім командирам його армії – діадохам.

Діадóх – у перекладі з грецької *наступник*.

Кожен з діадохів мріяв про власну державу. Тож шойно помер володар, між колишніми соратниками Александра спалахнула запекла боротьба за владу та землі. Урешті вона призвела до розпаду імперії на декілька десятків держав, влада в яких була зосереджена в руках греків та македонців. Ці держави, що поєднували риси грецького та східного світів, називають *елліністичними*, а період їхнього існування – *еллінізмом*. Цей період, як ви вже знаєте, тривав від завоювань Александра Македонського до 30 р. до н. е. Щоправда, розквіт елліністичних держав тривав недовго. Від II ст. до н. е. Римська республіка починає захоплювати території, які раніше складали ядро елліністичної цивілізації. У 30 р. до н. е. під ударами армій Риму втратила незалежність остання елліністична держава – Птолемеївський Єгипет.

Як постали елліністичні держави? Чому імперія Александра Македонського була приречена на розпад? Який період в історії Давньої Греції називають еллінізмом? Які його хронологічні межі?

3. Досліджуємо

Скориставшись картою на с. 56, визначте, на які держави розпалася імперія Александра Македонського. Які з них були найбільшими? Які землі належали до їхнього складу?

Запишіть назви держав, на які розпалася імперія Александра Македонського.

4. Читаємо

Дайте відповіді на запитання до тексту.

Найбільшими елліністичними державами були Єгипет та держава Селевкідів.

У Єгипті правив Птолемеї Лаг на прізвисько «Спаситель», засновник династії Птолемеїв. До держави Птолемеїв належала частина Близького Сходу та Малої Азії. Столиця держави Александрія стала найбільшим містом світу, яке сучасники порівнювали із центром всесвіту. У забудові Александрії було враховано досягнення античного містобудування й архітектури. Рівні широкі вулиці перетиналися під прямим кутом. Близько третини міста займав комплекс царських споруд: окрім власне царського палацу, до нього належали інші споруди й паркові ансамб-

лі. Александрія була великим портом. Уже в III ст. до н. е. Єгипет постачав продукти харчування всьому античному світу. Знаними у світі були єгипетські вироби з кольорового скла, тканини з вовни та льону, папірус, посуд, вироби із заліза, міді й бронзи.

Крім вдалих заходів з розвитку господарства, Птолемей докладав зусиль для налагодження ефективного керівництва державою. Він спирався на військові гарнізони, розподілені по всьому краю. Проте фінансова система не належала до відання воєначальників. Цар намагався тримати рівновагу між греко-македонцями та єгиптянами, що зберігали власні культурні традиції та сплачували близько 300 різноманітних податків.

Одним з мудрих рішень царя було добровільне зречення влади на користь сина Птолемея II Філадельфа. Цей вчинок схвально сприйняло населення. Сам цар став простим учасником нарад у нового володаря. Він любив повторювати, що бути батьком царя краще, ніж володіти будь-яким царством.

Основним суперником Єгипту була держава Селевкідів. Засновником держави був Селевк, один з колишніх охоронців Александра Македонського. Тут також було встановлено монархію. Самому Селевкові належать слова: «Завжди справедливо те, що встановлено царем». Ядром Селевкідського царства була колишня перська сатрапія Вавилонія.

Селевк був видатним адміністратором і правителем. Він заснував до 75 міст, серед яких налічувалося 16 Антіохій, 9 Селевкій, 3 Апамеї, 1 Стратонікея, 5 Лаодікій, інші міста були названі іменем Александра, македонських чи грецьких міст, або в пам'ять перемог Селевка. Столицею царства була Антіохія, розташована в родючій місцевості, недалеко від моря, на річці Оронт. Міста держави Селевкідів користувалися самоврядуванням подібно до грецьких полісів. Процвітання держави сприяла жвава торгівля.

Проте розквіт царства Селевкідів був недовгим. Час від часу різні частини держави проголошували незалежність. Наприкінці III ст. до н. е. від неї, зокрема, від'єдналася Парфія. У 83 р. до н. е. вірменський цар Тигран II завоював більшу частину держави Селевкідів, і лише невеличке володіння в Сирії проіснувало ще 20 років, після чого було завойоване Римом.

У самій Греції занепадали всі галузі господарства, особливо землеробство та тваринництво. Водночас з'явилися нові види та центри ремесла. Так, острів Кос уславився своїми прозорими тканинами; на острові Парос видобували славнозвісний мармур. Відбулося небачене зростання кількості античних «банків» (трапезитів – від грецького «трапеза» – стіл) – обмінних пунктів та місць, де можна було віддати та взяти гроші під відсотки або коштовності й покласти гроші на збереження.

Греки неодноразово повставали проти македонського панування, адже прагнення до демократії елліни не втрачали ніколи.

Що визначало розвиток найбільших елліністичних держав? Про яких історичних діячів довідалися? Чим вони уславилися?

Складіть запитання до тексту за поданим початком. Вислухайте відповіді одне одного в парах.

Хто

Коли

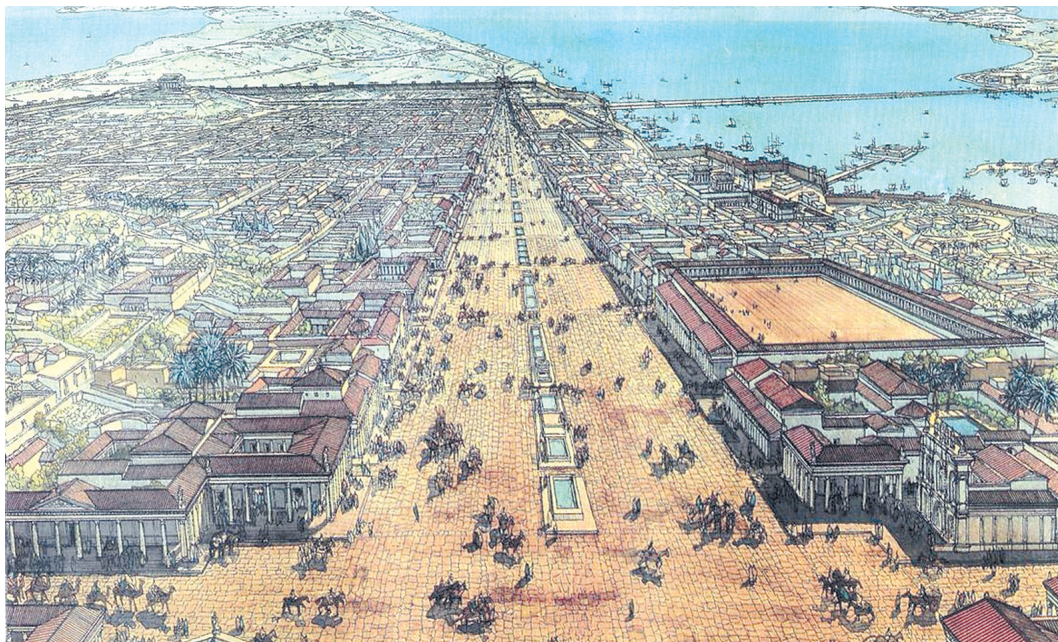
Чому ?

Навіщо ?

Як ?

5. Обговорюємо

Роздивіться ілюстрацію та прочитайте уривки з джерел. Що вирізняло Александрію з-поміж інших відомих вам міст стародавнього світу? Як у цьому елліністичному місті переплелися грецькі та східні традиції?

▲ Александрія Єгипетська (реконструкція). Центральна вулиця перетинала місто із заходу на схід, починаючись на сході Воротами Сонця й закінчуючись на заході Воротами Місяця

Текст 1

Вінець усіх міст – Александрія. Славу її підносило багато чого: і велике ім'я засновника, і мистецтво архітектора Динократа. У місті є дуже високі храми. Вирізняється серед них Серапейон. Моя мова безсила описати його. Просторі, оточені колонадами двори, статуї, що дихають життям, і безліч інших творів – нічого більш чудового не знає всесвіт. У цьому храмі зберігалися книжкові скарби неоціненної вартості (*Амміан Марцеллін*).

Текст 2

Майже по центру місто прорізає вулиця, що вражає розміром і красою, – вона тягнеться від одних воріт до інших. Уся вона забудована розкішними будинками та храмами. Завдяки майстерному розташуванню вулиць місто відкрите вітрам, які дмуть з моря, приносячи прохолоду й роблячи тутешній клімат помірним і здоровим (*Діодор Сицилійський*).

Випишіть з джерел слова, якими схарактеризовано давню Александрію. Наведіть (усно) факти, які підтверджують слушність цих характеристик.

Скориставшись уявним мікрофоном, поділіться міркуваннями про те, наскільки до- речно характеризувати створення імперії Александра Македонського висловом «зу- стріч цивілізацій». Чи зміг цей володар, об'єднавши в одній імперії багато народів, створити одну цивілізацію?

Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Перейдіть за по- силанням <https://cutt.ly/2VgRUll> або кодом та виконайте завдання онлайн, щоб перевірити, як засвоїли матеріал параграфа. За потреби поверніться до тих його частин, які варто опрацювати ретельніше.

Візьміть участь у проєкті «Розвиток державності в Давній Греції», результатом якого має бути рукописна книжка-хроніка, присвячена найяскравішим подіям та постатям, про які довідалися на уроках. Придумайте розділи хроніки. Визначте свою участь у проєкті. Заплануйте з однокласниками та вчителем захід з презентації книжки. Складіть і за- пишіть план своєї роботи над проєктним завданням.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 3

ДАВНЯ ГРЕЦІЯ ТА ЇЇ СУСІДИ

§ 15.Наукові дослідження давньогрецької цивілізації	1
§ 16.Природа та населення Давньої Греції	7
§ 17.Мінойська цивілізація	13
§ 18.Ахейська Греція	18
§ 19.Велика грецька колонізація	24
§ 20.Давньогрецький поліс	28
§ 21.Становлення Афінської держави. Реформи Солона	33
§ 22.Розквіт афінської демократії. «Золота доба» Перікла	38
§ 23.Давня Спарта – олігархічна держава	43
§ 24.Підкорення Греції Македонією	47
§ 25.Держава Александра Македонського	52
§ 26.Елліністичні держави	58